

Міхась Скобла

Дзярэчынскі дыярыюш

Эсэ і артыкулы

Менск
Беларускі кнігазбор
1999

БЫЦЬ НАТАТНІКАМ БОГА

Біблейскае апісанне хаосу лаканічнае і вычарпальнае: “А зямля была нябачная і пустая і цемра над безданню...” Як ні напружвай уяўленне – тае зямлі нябачнай не прымоіш. Бо немагчыма ўявіць пустату, не аплодненую Духам Божым. Першаакт тварэння доўжыўся шэсць дзён, але не закончыўся. Свет і па сёння дастворваецца і дарабляецца. Богам і тымі, каго Усявышні абярэ сабе ў памочнікі.

Паэту даручана працаваць з першаматэрыялам, які быў ад пачатку, – са словам. Са словам шматзначным і ўсеахопным: ягоны грэцкі першапродак логас утрымлівае ў сабе ажно дваццаць сем паняткаў!

Словы – як алмазы з сотнямі граняў, кожная з якіх выпраменьвае сваё адценне святла. І якім пільнавокім трэба быць, каб падабраць грань да грані! Не памылішся – і ток паэзіі ажывіць паэтычны ружанец. Схібіш – і слоўны ланцужок бязладна забразгаціць; яго штучныя абдымкі не сагрэюць ні душы, ні запясяця.

Бог і Паэт – сутворцы, дэміургі, якія з хаатычнага твораць уладкаванае. Абодва яны паводле прызвання – ворагі той цемры над безданню, якая неўявімая, бо імя ёй – Нішто.

Не дзіва, што Паэт раней ці пазней адчувае патрэбу перамовіцца з Богам, параіцца, як вучань з майстрам. Каб атрымаць падказку, пачуць ухвальнае слова, альбо – выслухаць нараканні. Бо хто яшчэ мае права на рэвізію Паэтавага даробку? Толькі Той, Хто распачаў работу.

Ці лёгкае яно – сумоўе Паэта з Богам? На гэтае пытанне існуе многа адказаў. Выберам адзін з іх, занатаваны Аляксандрам Пушкіным у апавяданні “Егіпецкія ночы”. (Дарэчы, пушкіністы мяркуюць, што герой апавядання Імпровізатар спісаны з Адама Міцкевіча, які сапраўды сваімі паэтычнымі імправізацыямі – засталіся сведчанні відавочцаў – пакарыў шматлікія пецябургскія салоны). Вось яно, пушкінскае апісанне: “І тут ён адчуў набліжэнне Бога... Твар ягоны страшэнна пабляднеў, ён затрымцеў, нібы ў ліхаманцы; вочы яго заблішчалі дзіўным агнём; ён прыўзняў рукою чорныя свае валасы, выцер хусцінкай высокі лоб, што пакрыўся кроплямі поту...”

Не верце тым, хто трактуе паэтычнае рамяство як гульню словаў. Ад гэтай гульні знемагаюць не раўнуючы як на лесапавале. Вытрымліваць падобнае могуць толькі моцныя духам. Слабых, як правіла, чакае трагічны фінал.

Па якой спецсувязі сумаўляецца Бог з Паэтам? Гэтага нам ведаць не дадзена. Гэта іхняя таямніца. Можна толькі здагадацца, што перагаворваюцца яны беспасярэдне, і ніхто не можа падслухаць іхняй размовы. Бо хвалі прыёму-перадачы па тым бяздротавым тэлеграфічным вядомым толькі таму, хто гаворыць, і таму, хто слухае.

Рыгор Барадулін стварае свой паэтычны космас з настойлівасцю Усявышняга, які шэсць дзён не ведаў адпачынку і толькі на сёмы, пусціўшы на белы свет чалавека, дазволіў сабе перавесці дух. Космас Барадуліна – гэта

і біясфера, дзе ўсё жывое мае свой голас, і стратасфера, дзе дух займае ад галавакружнай вышыні. “Зямля – парушынка ў Господнім воку.” Такое з птушынага палёту не ўбачыш. Тут патрэбныя іншыя вышыні і міжгалактычны маштаб.

У паэзіі Барадуліна ёсць усё. Гэта універсум, якому дасць рады хіба цэлы атрад акадэмікаў ад літаратуры. Чаго паэт шчасліва пазбегнуў, дык гэта бязбожжа. Ужо ў першай сваёй кнізе “Маладзік над стэпам” (1959) ён апісвае саляную шахту ў Польшчы, дзе пабачыў незвычайны, з солі, абраз Хрыста. І гэта ў час ваяўнічага атэізму, калі паторгаць Бога за бараду ў паэтаў лічылася ледзь не модай.

У адной царкоўна-славянскай рукапіснай кнізе 1076 года ўтрымліваўся наказ: “Глаголи Богу много, а человеку мало”. Ледзь не тысячу гадоў прайшло, а прыярытэт названы застаецца ў сіле. Бога паэт слухае, да Бога і прамаўляе. Дыялог Барадуліна з Усявышнім працягваецца ўжо больш за паўстагоддзя. Назвамі зборнікаў паэт падкрэсліваў сваю далучанасць да высокай тэмы: “Адам і Ева”, “Самота паломніцтва”, “Евангелле ад Мамы”, “Ксты”, “Руны Перуновы”...

Архімеду, каб зрушыць шар зямны, патрабавалася кропка апоры. Паэт у сваёй планетарнай працы выкарыстоўвае рычаг метафізічны, які знайшоўся ў гаспадарцы Бога. Узважаныя на тым Божым бязмене рэчы набываюць іншую вагу. “Душа – адзіны храм, дзе Бог жыве. Саборы ды бажніцы – дамавіны.” “Ізноў жывыя нада мной, як думкі Госпада, аблогі.” “Белую аблачынку вішні, здаецца, выдыхнуў Усявышні.”

На пачатку новага стагоддзя адначасова пісаліся “Ксты” і “Руны Перуновы”. У Гефсіманскім садзе – паганскае капішча. І гэта не аксюмаран. Хрысціянства і язычніцтва ў нашым жыцці паядналіся, злучыліся, як кнот са свечкай. Нездарма Рыгор Барадулін саманазваўся кшччоным паганцам. Бо з гледзішча вечнасці істотныя і дахрысціянскі досвед чалавецтва, і вопыт, назапашаны за апошнія два тысячагоддзі. І марудны хронас паводле календара дзівінаў, і імклівы бег часу ад мяжы, пазначанай Anno Domini.

Своеасаблівым злучвом паміж двума стагоддзямі – XX-ым і XXI-ім – стала паэтава кніга “Ксты” (першае выданне выйшла ў 2005 годзе). Сучасны чытач любіць дакладныя словы. Таму, пакруціўшы і так, і гэтак малаўцягнутыя “Ксты”, з палёгкай прычэпіць да яго прыстаўку тэ-. Тэ-ксты. Але і ў гэтым варыянце слова не адрачэцца ад сваёй боскай семантыкі і перакінецца ў тэ-ксты. Божыя ксты. Бо, як і логас, слова “ксты” шматзначнае. Гэта і крыжы, і складзеныя для хрышчэння пальцы, і сам хрост як абрад. А яшчэ так называецца вёска пад Полацкам, якому Барадулін вызначыў быць цемем Беларусі. Гэта значыць – цяміць, кеміць у тым, у чым другім цяжка разабрацца.

Дэміургавасць Барадуліна праяўляецца не толькі ў пераадоленні хаатычнага. Тут яму працуецца лягчэй, паколькі – на пару з Богам. Але на зямлі тысячы народаў і кожны з іх прагне ўвагі Усявышняга. Як на ўсіх часу дабраць? І Бог давярае датвараць народы паэтам. У беларускай сітуацыі давяраў Багушэвічу. Давяраў Багдановічу. Цяпер даверыў Барадуліну. Але пад

беларускі компас хцівы сусед падклаў жалезную сякеру, і збіліся ўсе азімуты. Пакуль народ няспешна выходзіць са стану духоўнай анамаліі, паэт ужо засяродзіўся над сваім ганчарным кругам. Затрымка пакуль у адным: “Як асмялець папрасіць у Госпада гліну, Каб вылепіць з яе задуманую Айчыну?..”

Айчына Барадуліна – Мова. Тут ён паўнапраўны гаспадар. Чытаеш барадулінскую паэзію, і рука сама цягнецца да асадкі, каб выпісаць прыдуманя паэтам словы. Дужасі. Шчалуга. Хмарабровасць. Сонцакрылы жаўранак. Прыхмарваць страх. Небаўзносіцца хвалай...

Зайздросьчу тым лексікографам, якія калі-небудзь складуць слоўнік Рыгора Барадуліна. Яны спрычыняцца да свята мовы, якога раней мы не ведалі.

Шэкспір у сваіх творах ужыў 20 000 слоў. Леў Талстой у “Вайне і міры” – 19 000. А найпаўнейшыя слоўнікі-тэзаўрусы моваў з тысячагадовай пісьмовай традыцыяй налічваюць да паўмільёна словаў. Што й казаць, ашчадна абыходзіліся са словам англійскі і расійскі класікі. Рыгору Барадуліну не хапае беларускага сучаснага слоўніка з яго статысячнай слоўнай кагортай. У адной “Песні над песнямі Саламонавай”, перастворанай ім па-беларуску, я налічыў 68 наватвораў, не зафіксаваных у айчынных словазборах!

Шкада, але менавіта гэты феномен Барадуліна адпалохвае перакладчыкаў. Уяўляю творчыя пакуты Веры Рыч, якая перастварала яго вершы па-ангельску. Як раз-пораз кансультаваўся з паэтам Карлас Шэрман, спрабуючы перадаць па-іспанску ягоныя арыгінальныя вобразы. Як падшуквалі адпаведнікі барадулінскім неалагізмам балгарын Найдан Вылчаў, чэшка Францішка Сокалава ці варшаўскі беларус Чэслаў Сенюх... Нізкі ім паклон. Але, пацікавіўшыся, як гучыць барадулінскі верш на даступных мне мовах – па-польску, па-расійску, па-украінску – мушу з жалем канстатаваць: Барадулін не перакладны. На другіх мовах знікае чароўны барадулінскі гукапіс, прападаюць арыгінальныя рыфмы, блякнуць вобразы.

Кніга “Ксты” неўзабаве пасля свайго з’яўлення на свет была намінаваная на Нобелеўскую прэмію. І яна яе, магчыма, атрымала б. Пры адной умове – калі б шведскія акадэмікі чыталі па-беларуску...

Усё вышэйсказанае не азначае, што геній Барадуліна – з’ява выключна беларуская, якою не выпадае падзяліцца з усім астатнім чалавецтвам. Дзяліцца якраз неабходна. Бо радасць – не радасць, калі ты радуешся сам-насам на сваім хутары.

Дарэчы, сам Барадулін як перакладчык – яшчэ адзін феномен, які не мае аналагаў у беларускай літаратуры. Сядаючы за гэтыя нататкі, я адмыслова падлічыў – ён перакладаў з 37 (!) моваў. Што цікава, усе без выключэння паэты – і вечнанатхнёныя сярэднеазіяцкія акыны, і лужыцкія будзіцелі, і шматлікія братнія баяны і баснікі – з-пад пяра Барадуліна лёгка ставалі на крыло, шчодра апераныя часам падазрона не ўласцівымі ім метафарамі. Ніводнага паэта перакладчык не пакінуў у бязвобразных рызманах, апануў, як мог.

Збеларушаны Барадулiным-перакладчыкам паэтычны абсяг велiчэзны – ад летапiснага “Слова пра паход Iгаравы” да гуллiвых латышскiх дайнаў. Адзiн пералiк паэтаў заняў бы пару старонак. Але адну акалiчнасць не хацелася б пакiнуць па-за ўвагай. З асаблiвай прыхiльнасцю Барадулiн перакладае прадстаўнiкоў пакрыўджаных народаў, з кiм гiсторыя абышлася ды i працягвае абыходзiцца не дужа лiтасцiва, – сербалужыцкiх, чачэнскiх, талышскiх паэтаў (талышы – народ, які жыве ў Азербайджане). “Няма народаў малых, бываюць малыя паэты.” I ў гэтым таксама шчодрасць душы i грамадзянская пазiцыя Рыгора Барадулiна.

У егiпецкiх пiрамiдах пры саркафагах стаялi залатыя слязнiцы – для слёз жалобы па памерлых фараонах.

Беларуская паэзiя да нядаўняга часу нагадвала такую слязнiцу – столькi ў ёй чулася песняў жалбы!.. Дух смерцi Танатас гаспадарыў на нашых паэтычных курганах, дзьмуў у нашыя дудкi беларускiя ды жалейкi. Дзякаваць Богу, тое мiнулася, i мастацтва наша нарэшце дайшло да разумення: нацыя толькi тады жыццястойкая, калi ў яе эрас пераважае над танатасам. Што навідавоку ў паэзii Рыгора Барадулiна. Яе вiтаiзм – зарука таго, што беларусы застануцца доўгажыхарамi на планеце Зямля.

Увогуле, я перакананы: Барадулiн рана ci позна стане культурным брэндам Беларусi. Як зубр, дзякуючы славутай “Carmen de bisontis” Мiколы Гусоўскага, стаў сiмвалам беларускай сiлы i велiчы.

Урэшце, у гэтым мне бачыцца i пэўная гiстарычная справядлiвасць. Калi на Месяц першымi высадзiлiся амерыканцы, калi паперу вынайшлi кiтайцы, калi электрычнасць адкрылi французы, калi таблiцу хiмiчных элементаў прыдумалi расiйцы... то чаму беларусы не могуць здзiвiць свет найадметнейшым паэтычным генiем?! Яшчэ як могуць. Энергетыка барадулiнскага верша здольная абудзiць старую анемiчную Еўропу, закалыханую верлiбрам. Зрэшты, Еўропа i сама спрасоння пацягнулася да сiлабатанiчнай паэзii – да прыкладу, у Iталii iзноў уваходзяць у моду санеты ў духу Пятраркi.

Гарманiчнае жыццё народа немагчымае без сацыяльнага прызнання паэзii. У вагонах пражскага метро на вiдным месцы развешаныя вершы Яраслава Сайфэрта. Па Вiльнi ездзяць тралейбусы з партрэтам Крысцiёнiса Данелайцiса. У Варшаве паэтычныя фестывалi праходзяць у колiшняй каралеўскай рэзiдэнцыi ў Лазенках. Менску пакуль што няма чым пахвалiцца. Беларускiя паэты часцей выступаюць у дольных залах касцёлаў. Пайшлi ў падзямеллi, як першахрысцiяне ў каменяломнi.

У мудра-празорлiвага Алеся Адамовiча ў дзённiкавых запiсах мне напаткалася нечаканая думка: “Добра быць нататнiкам Бога.”

Паэзiя Рыгора Барадулiна i ўяўляецца мне тым нататнiкам, куды Усявышнi час ад часу надыктоўвае народжаныя на нябёсах радкi.

АКНО ДЛЯ МАТЫЛЬКОЎ

У Брылёва Крынічнае хацелася ехаць. Каб пабачыць хуткаплынны, нібы горная рэчка, Нёман, які, выцяўшыся аб абрывісты, умацаваны карэністымі старадрэвінамі бераг, імкліва паварочваў у бок бязлеснай балацявіны. Каб пахадзіць паміж наднёманскіх маладых стагадовых дубоў, якія паўцякалі з мяшанага хвойна-бярозавага лесу да ракі, на адзіноту. А насамперш каб сустрэцца з Гаспадаром, які звычайна выбіраўся летаваць у гэты малалюдны лясны куток.

Прырода ў Крынічным думала пра будучыню: дубы няспешна назапашвалі жыццёвую моц і сілу; Нёман нястрымна ірваўся наперад, каб у панізюі пацячы спакойна і раздольна, як і належыць вялікай рацэ. Здавалася, дубы і Нёман запрашалі з сабой у трэцяе тысячагоддзе і людзей. Ці не таму вядомы брылёўскі выраз “трохі пра вечнае” так і хочацца “прыпісаць” да крынічанскага спрадвечнага ландшафту?..

Усіх сваіх гасцей Янка Брыль вадзіў да прыдарожнай бярозы, што вырасла з дубовага пня. Гадоў дваццаць таму бярозавае семя дзіўным чынам прарасло на тым пні, і падземная, жывая частка дуба не адпрэчыла кволы парастак, а па-бацькоўску аддала яму ўсю пазасталую ў вузлаватых каранях сілу. За два дзесяцігоддзі вымахала станістая бяроза. Яна і сёння стаіць на пні-пастаменце, як дзівосны сымбаль спалучанай красы і сілы, нагадваючы пра несмяротнасць жыцця.

І была ва ўсім гэтым нейкая невыпадковасць, быццам прырода, перш чым вытварыць дрэва-цуд, параілася з Гаспадаром. “І пошум трапяткі бярозы, і дуба роздум векавы.” Нездарма Брыль любіў Міхася Стральцова.

Звычайна, ён хутка вяртаў прачытаныя кнігі. А стральцоўскае выбране ў светла-жоўтым пераплёце прытрымаў. І я зразумеў, што гэтая кніга з удумлівай прадмовай Алеся Адамовіча патрэбная яму. І я зманіў. Сказаў, што ў мяне ёсць яшчэ адзін асобнік Стральцова, куплены пра запас. Брыль падзякаваў і, ведаючы пра мае літаратурныя зацікаўленні, падараваў у адказ томік паэзіі Ліны Кастэнкі. Але ж і без Стральцова я жыць не мог. Давялося гады два мэтанакіравана абшукваць букіністычныя кнігарні. І дапільнаваў-такі. Але ні на хвіліну не пашкадаваў, што мой Міхась Стральцоў перабраўся ў брылёўскую шафу Найлепшых.

Пра адносіны Брыля да кнігі трэба пісаць асобна. Другога такога кніжніка хіба і не ведала наша пісьменніцкая сябрына. Не збіральніка кніг, а менавіта чытача.

Лічыцца, што чалавек за сваё жыццё можа прачытаць да 12 000 кніг. А калі чытаць штодзень па кнізе на працягу 70 гадоў, без выходных, то – удвая больш. Колькі ж кніг прайшло праз рукі Брыля-чытача? Калі чытаеш яго самога, ствараецца ўражанне, што жывіў Брыль у бібліятэцы – столькі ў яго згадак аб прачытаным, спасылак і цытатаў!

Толькі пры багавейным стаўленні да Кнігі магло прамовіцца: “Калі я чытаю добры твор, не папракайце мяне ў гультайстве. Не хочаце прызнаць, што я працую, дык думайце, што я маюся – Слову”.

І міжволі згадваецца выказванне Святога Аўгустына: “Адзінай прыкметай высакароднасці хутка стане веданне літаратуры”. І стала. Я перакананы: чалавек, які час ад часу перачытвае светланосныя апавяданні Янкі Брыля, мае над сабой ахоўную аўру, пад якой няма месца подласці і хамству.

Аднойчы ацалальная сіла брылёўскага слова праявілася на маіх вачах. Адну маладую жанчыну пасля нараджэння дзіцяці апанавала цяжкая дэпрэсія. Яна згубіла цікавасць да жыцця. Знаёмыя і сваякі што толькі ні рабілі. Давалі слухаць жыццярэдасную музыку Грыга. Падсоўвалі альбомы мастакоў-імпрэсіяністаў. Прымушалі чытаць Біблію. Нічога не дапамагала. Я прынёс маладзіцы кнігу Янкі Брыля. Праз два дні маладая маці ўжо спявала над дзіцячым ложкам калыханку: “Лю-лі, лю-лі, лю-лі-лю, я дачушку прытулю і спяю ёй, лю-лі-лю, як я ўдзячная Брылю...”

Часам можна пачуць, што вялікаму Брылю было зацесна ў абразках і мініяцюрах. Што варта было пісьменніку не забывацца і на больш буйныя жанры. Што жанр лірычнага запісу стары, як свет.

Хай сабе Брыль і не вынаходнік. Але ў зношаныя мякі старых жанраў ён здолеў наліць маладога віна сваёй лірычнай прозы, паспрабаваўшы якога чытач не толькі хмялее ад эстэтычнай асалоды, але і прывучаецца думаць.

Сёння ўжо відавочна, што ў сваіх аповесцях Брыль застанецца непаўторным летапісцам заходнебеларускага жыцця. Да яго падобнай глыбіні ў спасціжэнні народнай душы, на маю думку, змаглі дасягнуць хіба толькі трое: Максім Гарэцкі, Кузьма Чорны ды Іван Мележ.

Гэта многа – знайсці і паказаць усім, *urbi et orbi*, сваю Беларусь.

Якая гэта раскоша – захапіць з сабою ў вёску трохтомавік Янкі Брыля і чытаць, і перачытваць “Цуды ў хаціне”, “Сёння Дзяды!”, “Пасынак”, “Як маленькі”! Дзівіўся і дзіўлюся той арганічнасці пачуццяў і перажыванняў, з якіх вылеплены вобраз майго любімага брылёўскага героя – Даніка Мальца з “Сірочага хлеба”. Здаецца, аўтар прыслухаўся да біблейскага пажадання “быць, як дзеці”, і яму шчасліва ўдалося вярнуцца ва ўласнае маленства.

І тут ізноў прыгадваецца Крынічнае і амаль неверагодны факт, які меў месца ў гэтым лясным селішчы. Непадалёк ад лецішча Брыля нехта атрымаў кавалак зямлі і распачаў будаўніцтва. Прычым дом узводзіў з перавезенага аднекуль зруба. Вянец да вянца, вушак да вушака са старога смалістага бяревення...

І якое было здзіўленне Янкі Брыля, калі аднойчы, выйшаўшы на шпацыр, ён апазнаў у новапаўсталай хаціне сваю школу, у якую хадзіў у роднай Загоры! А да яе кіламетраў пятнаццаць. І гэта – калі напраткі цераз лес... Выпадковасць? А мне здаецца – падарунак Бога. Бо якраз загорскае маленства сталася для пісьменніка той бяздоннай студняй, з якой ён чэрпаў і

чэрпаў вобразы і тыпажы. Загора яго сілкавала. І вось – часцінка Загоры, прытым адна з самых дарагіх часцінак, дзівосным чынам апынулася ў Крынічным пад вокнамі брылёўскага лецішча! Памятаю, з якім узрушэннем дзяліўся са мной Брыль гэтай сваёй неспадзяванай радасцю...

Увогуле, і ў стальым веку Янка Брыль не развучыўся па-дзіцячы бачыць і адчуваць паэзію прыроды. Пацвярджэннем гэтаму – нізка “прыродазнаўчых” абразкоў “Перад яе красой”, якая сваім лірызмам нагадвае паэму ў прозе. І Брылю дарагі гэты стан далікатнага судакранання з прыродай. У адным з запісаў ён прызнаўся: “Дайшоў аж да юнацкай радасці – пераклаў і, здаецца, удала, цудоўны верш Буніна “И цветы, и шмели, и трава, и колосья...” Пераклад ні на кроплю не сапсаваў арыгіналу. Вось ён, гэты бунінска-брылёўскі шэдэўр:

Травы, кветкі, чмялі, каласы не гайдаюцца
І ад спёкі блакіт не зміргне...
Прыйдзе час добры Бог у бадзягі спытаецца:
«Знаў ты шчасце зямное, ці не?»

І пра ўсё я забудуся, толькі пабачу
Палявую дарогу, траву, збажыну –
І душу, анямелую ў слодычы плачу,
Да каленяў Яго прыхіну.

Брыль – перакладчык паэзіі? Прызнацца, я таксама вельмі здзівіўся, калі выпадкова напаткаў брылёўскія пераклады ў зборніку “Паэты Ленінграда”. А паколькі выходзіў той зборнік у далёкім 1948 годзе, то і падумалася адпаведна пра ўзроставы поцяг да паэзіі – хто ж у маладосці вершаў не піша... Але ў Брыля з паэзіяй дружба пазаўзроставая, пажыццёвая. Аказваецца, друкаваўся ён і як паэт – у віленскім часопісе “Шлях моладзі”. І нават хацеў уключыць свае вершы ў першую кнігу, ды адгаварыў рэдактар – Кандрат Крапіва. А перакладаў Брыль не толькі ленінградскіх паэтаў і Буніна, яшчэ і Адама Міцкевіча. Але паэзія жыве не толькі ў рыфмах і рытмах – сваіх ці чужых. У Брыля паэзія рассыпаная па ўсёй прозе, як раса на ранішняй траве.

Камертонам ягонага творчага настрою была прырода. Дакладнасць сказа, слова, гука падказвала яна. “Вецер *вышугаў* хату.” “Гразь *сцягнулі* першыя прымаразкі.” “Прыпадняўшы вуха трусінай шапкі, я спакваля настроіўся на калыханку ціхенькага пошуму ў вершняку.” Апошнім сказам захапляўся Міхась Стральцоў, сам ва ўсіх жанрах схільны да паэтычнага пісьма.

У брылёўскім клавiры гучання прыроды няма фальшывых нотаў. Усё суладна. Некаторыя сказы з яго праявічых твораў гучаць як мона-вершы, яны самадастатковыя:

“Спяваюць, грэючыся песняй, жаваранкі.”
“Цымбальныя скокі дажджу па вадзе.”
“Сонца праз хмары падперлася косамі.”
“Маланка хрысціцца, як спалоханая маладзіца.”

Хто з нашых прайзаікаў так паэтызаваў-адухаўляў прыроду?..

Тут успамінаецца малітоўная просьба Святога Францішка з Асізу: “Калі ласка, людцы, будзьце мудрымі, як братка наш дзьмухавец і сястрыца маргарытка. Яны ніколі не дбаюць пра заўтрашні дзень, а ў іх кароны – як у каралёў ці імператараў...”

Францішак Асізскі, парушаючы царкоўныя каноны, служыў “птушыныя месы”.

Янка Брыль голас Натуры ператвараў у гук сакральны. Амбонам служыла яму ўтульная мансарда, вокны якой адчыняліся ў кроны, у аблогі, у шчэбет, цёхканне і курлыканне.

“Краса прыроды клікала да чысціні душы”, – як прызнаўся ён сам.

Аднойчы на пачатку жніўня мы з сябрамі ехалі ў Крынічнае, каб павіншаваць Гаспадара з днём народзінаў. Калі перад Беражным міналі лясную вёсачку Ініца, Анатоль Сідарэвіч згадаў, што там усталяваны мемарыяльны знак пісьменніку Уладу Ініцкаму. Збочылі да памятнага каменя пасярод вёскі. Пакуль сябры чыталі прымацаваную да каменя шыльду ды захапляліся прыгажосцю наваколя, я прыладзіўся на багажніку легкавіка надпісаць кнігу, якую меўся падараваць Брылю. Напісаў колькі словаў, і раптам проста на верх асадкі прысеў прыгажун-матылёк, бела-чырвоны лятун з двума сінімі пацерчынамі на крыльцах. Паўлінава вока. Я знерухомеў, затаіў дыханне... Сябры прыспешвалі ехаць, няўцямна азіраліся на мяне з салона аўто, а я не мог патрывожыць матылька.

Потым у Крынічным, падносячы Брылю кнігу, я пажартаваў, што аўтограф на ёй напісаны ў суаўтарстве з матыльком.

Іван Антонавіч засмяўся і сказаў, што калі ён працуе пры адчыненым акне, матылькі залятаюць і бязбоязна садзяцца на пісьмовы стол.

Паводле народных уяўленняў матылькі – гэта душы памерлых людзей. Хто ведае, магчыма, да Брыля прыляталі душы ягоньх шматлікіх сяброў, якіх ён надоўга перажыў і якіх увесьчасна ўспамінаў у сваіх абразках...

Калі Янку Брыля хавалі на могілках у няблізкіх Калодзішчах, прырода старалася адпавядаць таму бунінскаму вершу, якім калісьці захапляўся Нябожчык. І каласы не хісталіся, і ад спёкі блакіт не міргаў, і палявая дарога патанала ў збажыне. І над свежавыкапанай жоўтай магілай лёталі матылькі. Як перад акном, адчыненым на той свет.

У чэшскай Празе над брамай, што вядзе на Вышаградскія могілкі, дзе знаходзіцца Пантэон вялікіх чэхаў, напісана: “Ač zemrelí, ještě mluví” (“Хоць памерлі – яшчэ прамаўляюць”).

І хочацца папрасіць усё беларускае чалавецтва: чуйма голас Янкі Брыля з-за высокай брамы Вечнасці!

ВАЙНА З ЛІТАРАТУРАЙ

Штораніцы Беларусь прачынаецца і штоночы кладзецца спаць пад харавы спеў: “Мы беларусы – мірныя людзі”. Але гэта няпраўда, дзяржаўны гімн хлусіць. Стагоддзямі беларусы вымушаныя ваяваць: у паўстанцкіх і партызанскіх атрадах, у сваім, а часцей у чужым войску, конна ідучы ў пагоню на захад, ці з гарадской сцяны льючы вараную смалу на галовы захопнікаў з усходу. Калі б мы насамрэч былі мірнымі людзьмі, нас ужо даўно са свету зжылі б.

І не так істотна, які характар мае гэтая бясконца вайна – абарончы ці агрэсіўны. Вайна ёсць вайна, і яе ўдзельнікі з любога боку – не мірныя людзі. Рэфлекс самазахавання не даваў беларусам стацца пацыфістамі. Мы сапраўды – ваеннаабавязаная нацыя ў літаральным сэнсе.

Ідучы на вайну, беларус мусіў прыхапіць зброю, хоць бы тую, што пад рукой. І станавіўся касец – касінерам, паляўнічы – стральцом, а дудар – баявым сурмачом. Дудка і сурма рабіліся гэтакім самым вайсковым рыштункам, як сапёрная лапатка ці патранташ. Што гэта былі не проста музычныя інструменты, можна пераканацца, прачытаўшы праграмны верш Францішка Багушэвіча: “Эх, скручу я дудку! Такое зайграю, што ўсім будзе чутка ад краю да краю! Каб аж вушы драла, каб зямля скакала, каб скакалі горы, як хвалі на моры, каб аж пыл курыўся, каб свет заваліўся... Кіну ж дудку тую, а зраблю другую, жалейку смутную, – ды каб так зайграла, каб слязьмі прабрала, каб аж было жудка, ото мая дудка!..”

Для аднаго войска ўральскія збройныя заводы штампавалі стрэльбы, для другога войска кракаўская ці пецяўбургская друкарні выпускалі “Дудку беларускую” і “Жалейку”. Якія і не дудкі-жалейкі зусім, а зброя страшнай сілы, калі іх гранне выклікае апісанья паэтам землятрусы і станы душы. Таму зразумела, чаму кніганошаў на мяжы лавілі, як самых заўзятых кантрабандыстаў.

Змяняюцца часы – змяняюцца і спосабы вайны. Амерыканскіх індзейцаў каланізатары спойвалі вогненнай вадой. “Сапраўдныя арыўцы” ўсіх несапраўдных труцілі ў газавых камерах. Ваяўнічыя мусульмане перанялі досвед японскіх камікадзэ, накіроўваючы ў хмарачосы самалёты, кіраваныя лётчыкамі-смяротнікамі... Няма ліку гэтым д’ябальскім спосабам.

Як сфармуляваў адзін міністр адукацыі-акупацыі (ёсць і такая), у арсенале акупанта павінна быць абавязковая трыяда: штык, царква і школа. Дзе немагчыма дамагчыся перамогі штыком, захопнік дзейнічае кадзілам. Калі і царкоўнае кадзіла малаэфектыўнае, на дапамогу святару прыязджае настаўнік. І пад выгодам добрага, разумнага і вечнага сее бацылы самаадрачэння і бяспамяцтва. Так было ў паднявольнай Беларусі вякамі, гэтак – ці не парадокс! – засталася і ў Беларусі незалежнай.

Вось ужо гадоў дзесяць у нашай краіне ідзе неаб’яўленая вайна з беларускай літаратурай. Зрэшты, чаму неаб’яўленая? Вайна аб’яўленая, і аўтару гэтых радкоў нават давялося прысутнічаць пры яе аб’яўленні. Я маю на ўвазе першую і, відаць, апошнюю сустрэчу кіраўніка краіны з пісьменнікамі, якая

прайшла 5 ліпеня 1998 года ў вядомым будынку на вуліцы Карла Маркса, 38. Усё адбывалася, як і належыць у падобных выпадках, напружана і цырымонна. Па адзін бок даўжэзнага стала сядзелі пісьменнікі, па другі бок – высокія дзяржаўныя чыноўнікі. У галавах – той, ад каго залежала, быць міру ці вайне. Перамовы працягваліся чатыры гадзіны, з якіх тры з паловай гаварыў гаспадар кабінета. Ён напорыста перабіваў загадзя падрыхтаваныя пісьменніцкія выступы пра любоў да радзімы і павагу да роднай мовы і ўпарта скіроўваў іх на сцэжку вайны. Спачатку ён параўнаў літаратуру з вялікай палітыкай, і стала зразумела, што людзей па абодва бакі стала ён разглядае як змабілізаваных у сваё палітычнае войска жаўнераў. А ў войску не прычаць, а выконваюць каманды.

Пісьменнікі найўна папрасілі звольніць аднаго палкоўніка-ідэолага, які лічыў беларускую нацыю гістарычнай памылкай бальшавікоў. У адказ прагучала катэгарычнае “нет”. Чарговым разам спыніўшы яшчэ адзін міралюбны выступ, кіраўнік краіны ваяўніча прамовіў: “Писательское перо – острое оружие. Я понимаю это и готов поддержать тех писателей, которые поддерживают власть”. У паветры адчувальна запахла порахам.

Паразважаўшы на тэму “літаратура і школа”, галоўнакамандуючы ў цывільным кінуў яшчэ адну невыпадковую фразу: “Учебник должен быть, как с хорошей стали отточенный меч”. І ўсім прысутным адразу стала ясна, што літаратуры, якая не жадае станавіцца “ва фронт”, беларуская ўлада аб’яўляе вайну. І пачнецца гэтая вайна са змаганьня з пісьменнікамі на старонках школьных падручнікаў.

Так яно і сталася. У тым жа 1998 годзе ва ўсе аддзелы адукацыі паступіла распараджэнне выкінуць са школьных падручнікаў творы Ларысы Геніюш і Наталі Арсенневай. Мала таго, кіраўнік краіны у сваім напружаным графіку дабраў часу асабіста азнаёміцца з персанальнай справай Геніюш, якая захоўваецца ў КДБ, пра што сам прызнаўся перад камерай БТ. У выніку на запыты аб рэабілітацыі незаконна асуджанай яшчэ ў 1948 годзе паэткі Вярхоўны Суд ужо двойчы адказаў адмовай.

Лёс Геніюш увогуле паказальны ў вайне беларускай улады з літаратурай. У 1995 годзе зэльвенскія раённыя ўлады прынялі рашэнне ўсталяваць помнік сваёй славітай зямлячцы. Сам старшыня выканкама вазіў мяне паказаць прызначанае месца і паважна вымяраў крокамі пляцоўку перад гарсаветам. А неўзабаве падпісаў другое рашэнне – з матывацыяй, што помнікі людзям такога маштабу павінны зацвярджацца Саветам Міністраў. Савет Міністраў гадоў пяць разглядаў пададзеную заяўку. Аж пакуль помнік без дазволу свецкіх уладаў не паставілі каля Троіцкай царквы, за царкоўнай агароджай. На другі дзень пасля гэтага мне патэлефанаваў настояцель царквы айцец Аляксандр і распачна паведаміў, што ў райвыканкаме яму загадалі тэрмінова дэмантаваць помнік. Уявіўшы бульдозеры на царкоўным цвінтары, я тэрмінова паслаў у Зэльву факс з уласнаручным дабраславеннем мітрапаліта Філарэта на ўсталяванне помніка. Дапамагло. Праўда, хутка айца Аляксандра перавялі на другі прыход, а новапрызначаны бацюшка цяпер пільна сочыць, каб крыў Божа ля помніка Геніюш не збіраліся людзі і не чыталі вершаў. Калі збіраюцца, дык праганяе.

Калі ў 2005 годзе выйшла кніга Ларысы Геніюш “Каб вы ведалі”, узнікла ідэя правесці яе прэзентацыю ў Зэльве. Было знойдзена памяшканне – музычная школа, якая знаходзіцца за два крокі ад колішняй хаты Геніюшаў. За дзень да прэзентацыі мне паведамілі з Зэльвы, што ў школе працякае страх. Я патэлефанаваў намесніцы старшыні райвыканкама і папрасіў выдзеліць пад мерапрыемства адну з залаў мясцовага Дома культуры. Дом культуры аказаўся на рамонце. Тады я сказаў, што нам дастаткова будзе і тры лаўкі на стадыёне. У адказ пачуў, што на стадыёне ў гэты дзень будзе праходзіць адказны футбольны матч, і заўзятары футбола могуць не паразумецца з заўзятарамі літаратуры... І праходзіла прэзентацыя на вольным паветры, і моклі пад дажджом і сівы прафесар з Гародні, і два паэты-лаўрэаты Дзяржаўнай прэміі, і прадстаўнікі замежнага дыпламатычнага корпуса.

Чарговы этап вайны ўлады з літаратурай распачаўся пасля стварэння новага пісьменніцкага саюза, куды залічылі ўсіх жадаючых – ад кіраўнікоў раённых літаб’яднанняў да касманаўтаў. Згодзен, апошнія – людзі адукаваныя, высокая ўзляталі, многае з вышыні пабачылі, але ўсё ж “Зорку Венеры” напісаў не касманаўт, а Максім Багдановіч. Але гэта так, да слова.

Стварыўшы новы саюз, улада рашуча пайшла ў наступ на стары. У 2006 годзе ў Вярхоўным Судзе разглядаўся зыск Міністэрства юстыцыі аб ягонай ліквідацыі. Адамо належнае суддзям: тым разам яны адмовіліся вынесці чаканы ад іх прысуд. Саюз беларускіх пісьменнікаў быў апраўданы.

Тады наступ на яго распачаўся з другіх акапаў і другімі відамі зброі. У тым самым 2006-м міністр адукацыі А. Радзькоў разаслаў у падведамасныя ўстановы адмысловае распараджэнне, якое забараняла сустрэчы вучняў і студэнтаў з пісьменнікамі, што належалі да “няправільнага” Саюза пісьменнікаў. У тым жа міністэрскім рэскрыпце рэкамендавалася наладжваць сустрэчы з “правільнымі” літаратарамі. Па-мойму, гэта самы ганебны дакумент, які выходзіў калі-небудзь са сценаў Міністэрства адукацыі. Вымалёўвалася проста абсурдная сітуацыя: школьнікі вывучаюць на ўроках творчасць народных паэтаў Рыгора Барадуліна і Ніла Гілевіча, а сустракацца мусяць з графаманам N, які за ўсё жыццё тры разы надрукаваўся ў раёнцы, але ў праўладны Саюз пісьменнікаў быў прыняты без прамаруджання.

Старшыня Саюза беларускіх пісьменнікаў Алесь Пашкевіч быў змушаны звярнуцца да міністра па тлумачэнні. Але на афіцыйны ліст сп. Радзькоў не адказаў, адмовіўся ён і ад сустрэчы з сябрамі пісьменніцкай Рады. Стваралася ўражанне, што міністр сядзіць у міністэрстве, як у непрыступнай крэпасці, і выношвае новыя планы змагання з беларускай літаратурай. Не адрэагаваў сп. Радзькоў і на законную, хоць і далікатную, заўвагу пракуратуры “скарэкціраваць раней дадзенае ўказанне адносна дзейнасці Грамадскага аб’яднання Саюз беларускіх пісьменнікаў з улікам патрабаванняў заканадаўства”. Паўтараю, міністр не звярнуў увагі на просьбу пракурора. Міністр, відавочна парушыўшы закон, адмахнуўся ад пракурора, як ад назойлівай мухі! І пачаў рыхтавацца да новага сакрушальнага ўдару па гэтак ненавіснай яму беларускай літаратуры.

І зрыхтаваўся. Сёлета ў Нацыянальны інстытут адукацыі спецыяльны лістаносец прынёс сакрэтнае распараджэнне карэнным чынам перапісаць школьныя праграмы па літаратуры. Сярод іншага ў тым дакуменце патрабавалася “мінімізаваць выкарыстанне твораў апазіцыйна настроеных пісьменнікаў Н. Гілевіча, Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна і другіх, замяніць іх творы на сачыненні іншых пісьменнікаў і паэтаў... Выключыць са спісаў літаратуры для вывучэння і пазакласнага чытання творы С. Алексіевіч, С. Законнікава, В. Іпатавай, У. Арлова, В. Чаропкі і іншых апазіцыйна настроеных пісьменнікаў “сярэдняй рукі”... Пры вывучэнні творчасці Я. Купалы выключыць п’есу “Тутэйшыя”, замяніўшы яе вершамі і паэмамі”. Заканчваўся дакумент дзіўнай прыпіскай: “Праекты праграмаў абавязкова ўзгадніць з Саюзам пісьменнікаў Беларусі і прадставіць з візай М. Чаргінца”.

Што там візаваў генерал у адстаўцы – таксама вялікая таямніца. Праўда, ёсць звесткі, што ў новыя школьныя праграмы па літаратуры і гуртам, і ўраздроб палезлі яго падапечныя з СПБ.

А цяпер давайце паглядзім, ад якіх “крамольных” твораў чыноўнікі вырашылі пачысціць падручнікі.

Магчыма, неўзабаве вучні не будуць вучыць на памяць верш Р. Барадуліна “Бацьку”. А важнасць гэтай тэмы разумеў яшчэ Францішак Скарына, калі пакідаў нашчадкаў свой заповіт: “Помні дні святых свяціці, айца і матку чціці”. Але калі нашы чыноўнікі пракурора не баяцца, то што ім Скарына! Хай едзе ў свой Піцер...

Не будзе ў новай праграме і “Песні пра Радзіму” Г. Бураўкіна. Замест яе, відаць, уставаць што-небудзь пачутае на “Славянскім базары” накшталт: “Эта мама моя – Белоруссия”.

Знікне з праграмы і “Чарнобыльская малітва” С. Алексіевіч. На Чарнобыль увогуле лепш забыцца, у радыяцыйнай зоне ўжо і сеюць, і жнуць, і ўраджаі небывалыя збіраюць.

Не знойдзецца месца ў новых школьных хрэстаматых і для аповесці В. Іпатавай “Прадслава” – пра асветніцу Ефрасінню Полацкую. Не будуць вучні чытаць і раман у вершах Н. Гілевіча “Родныя дзеці”.

Трэба ж вызваляць гадзіны для нахрапістых творцаў, якія не саромеюцца самі абіваць парогі міністэрства і прапаноўваць свае неўміручыя творы для вывучэння ў школе. Якія? Можна, неўзабаве ў падручніку апынецца верш пад назвай “Трактарыст”, які належыць пярэ аднаго з актывістаў новастворанага саюза: “З-за нікчэмнай прэміі – ватоўкі, што табе па праву не далі, нібы дэзертыр вінтоўку, ты пакінуў трактар на раллі...”

А магчыма, вучні хутка будуць дэкламаваць на памяць больш актуальны твор яшчэ аднаго прэтэндэнта ў класікі, які своечасова змікіціў, за каго аддаць свой паэтычны голас на старонках часопіса, які сам і рэдагуе. Паэт нібы звяртаецца да Беларусі, але з яўным разлікам, што будзе пачуты і там, дзе трэба: “А ты галасуеш па клічу сэрца, а ты галасуеш душой і зрокам. Не трутняў спажывы, а аднаверцаў маеш у свеце шырокім”. Ну, хто цяпер

паверыць, што чарговы рэфэрэндум ці выбары сфальсіфікаваныя?
“Пропечатаў у газете, і порядок”, – як гаварыў незабыўны Паліграф
Паліграфавіч Шарыкаў.

“А што вы хочаце? Каб пісьменнікі-апазіцыянеры вывучаліся ў школах!?” –
чую я злараднае хіхіканне нядаўніх калегаў па пяры, што прысягнулі на
вернасць уладзе. Але няўжо вы, пільнавокія і чуйнавухія, не бачыце, што
ўлада ваюе не з імёнамі, не з “няправільнымі” аўтарамі, а з літаратурай?

Што, Купала – апазіцыянер сённяшняй уладзе? Ды не, проста ў “Тутэйшых”
ён вывеў на святло рампы прыстасаванца і прайдзісвета Мікіту Зноска, і
чыноўнікі, между протчым, пазналі ў ім сябе. А каму ахвота глядзецца ў
крывое люстэрка?

Сёлета выдавецтва “Беларуская навука” (хвала яму!) распачало выданьне
Збору твораў Якуба Коласа ў 20 тамах. Як не парадавацца з гэтай нагоды –
праз некалькі гадоў мы атрымаем практычна поўнага Коласа, як да гэтай
пары атрымалі амаль поўнага Максіма Багдановіча і поўнага Янку Купалу!
Але не атрымліваецца радасці. Наклад коласаўскага збору твораў (дайце
веры!) – усяго 1 500 асобнікаў. Гэта значыць, што новае выданне трапіць
толькі ў кожную дзесятую (!) бібліятэку Беларусі. Цікавая лічба для
параўнання: Збор твораў Коласа ў 14 тамах (гады выдання 1972-1978)
выйшаў накладам 18 000 асобнікаў. Дык што, колькасць беларускамоўных
чытачоў за прамінулы час скарацілася ў дванаццаць разоў? Ды не, я
перакананы, прыхільнікаў роднай літаратуры пабольшала. Проста ў 1970-я
гады ўлада не ваявала з беларускай літаратурай.

На пачатку 1990-х у выдавецтве “Мастацкая літаратура” запачаткавалася
кніжная серыя “Спадчына” – дзеля выдання забытых твораў і вяртання ў
літаратуру панішчаных пісьменнікаў. У серыі паспела выйсці нямала
вартасных кніг: Алеся Гаруна, Язэпа Лёсіка, Лукаша Калюгі, Максіма
Гарэцкага... Дзе сёння гэтая серыя? Скасаваная. Тое ж выдавецтва
распачынала серыю “Галасы беларускага замежжа”. Чытач паспеў атрымаць
кнігі Наталлі Арсенневай, Кастуся Акулы, Янкі Юхнаўца... І гэтую серыю
прыкрылі. Там жа апынулася выдавецкая серыя “Паэзія народаў свету”.
Спынена факсімільнае перавыданне помніка беларускага пісьменства –
тыднёвіка “Наша ніва”. Ліквідавана адзінае ў краіне выдавецтва “Юнацтва”,
якое спецыялізавалася на літаратуры для дзяцей і падлеткаў...

А як забыцца на незавершаныя выданні збораў твораў Алеся Адамовіча і
Вячаслава Адамчыка? З часу, калі выйшлі першыя тамы, прайшло ўжо
дзесяць гадоў, а пра наступныя – і гаворкі няма.

У маім кнігазборы маецца рарытэтная маскоўская “Літаратурная
энцыклапедыя» ў 12 тамах (гады выдання 1929-1939). Яна некамплектная –
няма дзясятага тома. Доўгі час я дапільноўваў у букніністычных аддзелах той
дзесяты том. Пакуль не даведаўся, што ён і не выходзіў. Аказваецца, там быў
артыкул пра Сталіна, які не спадабаўся самому правадыру. І – дзесяты том
быў забаронены. Сталін забараніў самога сябе, а разам і сотні другіх
пісьменнікаў... Хто забараніў Адамовіча з Адамчыкам?

І падобных прыкладаў – безліч. Хіба вялікі індус Рабіндранат Тагор быў не ў ладах з беларускай уладай? Ды не, здаецца. Тады чаму яго галоўную кнігу “Гітанджалі” адно з дзяржаўных выдавецтваў нядаўна выдала па-руску, хоць ёсць выдатны беларускі пераклад Алеся Разанава? А таму, што сусветная класіка па-беларуску сілкуе беларускую літаратуру, а ў гэтым улада якраз не зацікаўленая.

“Пераклад ёсць самаабарона нацыі”, – напісаў у свой час наш выдатны перакладчык і паэт Юрка Гаўрук. І сапраўды, “беларускія” Тагор і Шэкспір, Сервантэс і Гётэ, Уолт Уйтмен і Дантэ гатовыя стаць попелч з Купалам на абарону загнанай у падполле беларушчыны. А таму не шукайце іх у кнігарнях, і днём з агнём не знойдзеце. Па той самай прычыне быў спынены выхад альманахаў замежнай літаратуры “Далягляды” і “Братэрства”. У ізаляцыі ад сусветнай культуры “тутэйшая” літаратура мусіць хутчэй сканаць – гэтак, відаць, разважылі чыноўнікі, якім даручана ганебная роля далакопаў беларускага прыгожага пісьменства.

Распачатая імі вайна працягваецца. На яе перадавых пазіцыях не грываць гарматы. Затое пагрымваюць друкарскія варштаты, якія ў мільёнах асобнікаў друкуюць літаратуру ўсіх часоў і народаў, зразумела, па-руску. Зайдзіце ў любую кнігарню і вы пабачыце, як шматлікія паліцы з рускамоўнай літаратурай узялі ў аблогу і заціснулі ў куток некалькі палічак з беларускімі кніжкамі. Як поўныя зборы твораў Пушкіна насядаюць на асобныя томкі Купалы, Коласа і Багдановіча. Як шматтомны Талстой прыдушыў тоненькі зборнік Янкі Брыля “Парастак”. Як незлічоныя марыніны, дашковы і пацёмкіны літаральна заслانیлі ад воч чытачоў нашу сучасную паэзію...

Ідзе вайна, вайна з беларускай літаратурай. А асаблівасць любой вайны ў Беларусі ў тым, што беларусы, як правіла, ваююць па абодва бакі фронту. У нас што ні вайна – то грамадзянская. Не стала выключэннем і вайна з літаратурай. І вось галоўны рэдактар тыднёвіка “Літаратура і мастацтва” (ад нядаўняга часу – афіцыйны рупар чаргінцоўскага СПБ) Анатоль Казлоў ходзіць па нейтральнай паласе і крычыць у мегафон у бок выселенага з Дома літаратара, але няскоранага Саюза беларускіх пісьменнікаў: “Кіраўніцтва краіны падтрымлівае нацыянальную літаратуру, развіццё роднай мовы і кніжнай справы, надае прыярытэтнае значэнне культуры...”

У Максіма Гарэцкага ёсць апавяданне “Дурны настаўнік”. У ім настаўніка-бязбожніка вясковыя падшыванцы дражняць: “Плюнь на царкву – дам бублік”. І той пляваў, і атрымліваў “бублік”. Ці не апынуліся сёння ў ролі гэтых “настаўнікаў” і некаторыя “правільныя” пісьменнікі, якія на загад зверху, у чаканні “бубліка” гатовыя назваць чорнае белым, а рыдлёўку далакопа – лапатай клапатлівага садоўніка...

У 1942 годзе ў пражскую кватэру Ларысы Геніюш заявіліся два нямецкія афіцэры і прапанавалі “propagande machen” (рабіць прапаганду). Паэтка выгнала іх вон, рызыкуючы трапіць у Асвенцым. Чым сёння рызыкуюць Казлоў і кампанія? Дабрабытам? Месцам у чарзе да варштата Скарыны? Пагадзіцеся, рэчы – несувымерныя.

Мой знаёмы літаратар, які ўступіў у праўладны саюз, каб не страціць працу, пры сустрэчы апраўдваўся, маўляў, я служу ў дзяржаўным выдавецтве, значыць – служу дзяржаве. Што можна сказаць на падобныя апраўданні? Пісьменнік павінен служыць Радзіме, а дзяржаве хай служыць КДБ і АМАП. Бо Радзіма – усё ж катэгорыя этычная, а дзяржава – імператыўная.

У выдатнага рускага паэта Барыса Слуцкага ёсць страшныя радкі пра дзяржаву: “Государи должны государить, государство должно есть и пить, и должно, если надо, ударить, и должно, если надо, убить”.

І, “калі было трэба”, дзяржава не раздумваючы забівала ўласных грамадзянаў. Сёлета мы адзначаем “чорны юбілей” – семдзесят гадоў таму, у 1937-м, дзяржава за адну ноч забіла 25 (дваццаць пяць) беларускіх пісьменнікаў. Пра гэтую варфаламееўскую ноч у гісторыі айчыннай літаратуры паведамляецца ў цяперашніх школьных падручніках. А вось заўтрашнія, што будуць складзеныя паводле новых праграмаў, пра гэта хутчэй за ўсё прамаўчаць. Бо цыркуляр Мінадукацыі катэгарычна патрабуе: “Выключыць негатыўныя палітызаваныя ацэнкі літаратуры 30-х гадоў”.

Да ўлады ў мяне пытанняў няма. Сваю антыбеларускую, антыкультурную сутнасць яна паказала даўно і з тае пары не прыхоўвае.

Але мне хочацца спытацца ў тых неабдзеленых талентам пісьменнікаў, якія сёння пішчом лезуць у школьныя праграмы, якія выдаюцца ў дзяржаўных выдавецтвах, выступаюць па дзяржаўным радыё і тэлебачанні, якіх міністр Радзькоў пускае у школы, якія ўзначальваюць рэдакцыі і пайшлі працаваць цэнзарамі (ёсць, аказваецца, ужо і такія), якія атрымліваюць узнагароды з рук улады: калегі, а калі паглядзець на ўсё гэта з гледзішча вечнасці? А калі ўзважыць вашу раптоўна пацяжэлую літаратурную вагу на шалых сумленняў? Няўжо вы не ведаеце, што няма вяршыні вышэй за Галгофу? Так было і ёсць у жыцці, гэтак і ў літаратуры. Няўжо вы думаеце, што з назапашаных за пазухай камянёў можна збудаваць сабе надзейны пастамент? Разваліцца ён, і грымнецеся вы долу, як было ўжо не раз у гісторыі ў падобных выпадках. І вы пра гэта ведаеце. Ведаеце, і працягваеце “propagande machen” па камандзе тых, хто распачаў вайну з беларускай літаратурай. Толькі дарэмныя іх высілкі. Бо “на шыбы вечнасці ўжо лягло яе дыханне і яе цяпло”. Бо ваяваць з літаратурай – як страляць па зорках з рагаткі і цешыцца, і пляскаць у ладкі, калі падае знічка. Падае яна не ад чыйгосьці трапнага стрэлу, ды і не зорка гэта.

У фашысцкай Германіі таксама змагаліся з літаратурай і нават палілі кнігі на плошчах. Прыкладна ў той самы час у двары менскай турмы-амерыканкі таксама гарэлі вогнішчы з кніг. Паўтары тысячы назваў. Былі там кнігі і Максіма Багдановіча, і Язэпа Пушчы, і Уладзіміра Дубоўкі, і Вацлава Ластоўкага, і Уладзіміра Жылкі... Жудаснае відовішча – агонь гартае і ператварае ў попел белыя старонкі. Пра гэта напісаў адзін паэт, якога ўлады таксама выкідалі са школьных падручнікаў. Звалі яго Бертольд Брэхт.

Калі загадалі нацысты публічна спаліць
Кнігі са шкодным зместам,
Калі адусюль цягнулі валы да кастроў

Павозкі з кнігамі,
Адзін ганімы паэт, адзін з самых лепшых,
Прачытаўшы спіс спаленых, жахнуўся,
Чаму яго кнігі забыты.
Акрылены гневам,
Ён падбег да пісьмовага стала
І напісаў ліст да тых, у каго ўлада.
“Спаліце мяне! Не зневажайце мяне!
У спіс уключыце мяне!
Хіба я ў сваіх кнігах не пісаў шчырую праўду?
Чаму ж вы ставіцеся да мяне, як да лгуна?”

Не дай Божа, каб на беларускай зямлі ізноў запалалі кніжныя аўтадафэ. Але забіць кнігу можна не толькі полымем. Можна парэзаць на макулатуру, можна прыгаварыць да пажыццёвага зняволення ў бібліятэчным спецфондзе, можна нявыдадзены рукапіс скарміць мышам. Шкада, што за забойства кніг не прадугледжана крымінальная адказнасць. Але шкада таксама, што тыя беларускія пісьменнікі, якія “не ўнесены ў спіс”, абьякава паглядаюць на тое, як улада затыкае рот не толькі іх папалечнікам па пяры, але і класікам, якія сябе абараніць ужо не могуць.

Што ж паробіш, калі ліхадзеям ад улады ў спалучэнні словаў “Купала Янка” чуецца “лаянка”. Вось і вядуць яны сваё апантанае змаганне з Беларускім Словам.

Вайна з літаратурай працягваецца.

БРАТАНІЧ НЕБА Ў НІМБЕ ГАЛУБІНЫМ

Кітайская мудрасць сцвярджае, што творцу толькі пасля сямідзесяці гадоў адкрываецца Боская таямніца. Няхай ты дзве Сарбоны закончыў, адзін літінстытут і паўшколы Ахрэмчыка з падзячным лістом, але калі не маеш сем дзясяткаў за плячыма, сапраўднае боганатхнёнае тварэнне застаецца для цябе недасягальнай марай. Зусім не зважаць на кітайцаў не выпадае – яны, кажучь, першымі навучыліся вырабляць паперу, чым зрабілі важкі ўнёсак у развіццё чалавечай цывілізацыі.

З гледзішча нашчадкаў Ду Фу ледзь не ўся беларуская літаратура падпадае пад рэвізію. Тых, каму пашчасціла дасягнуць заповітнай мяжы і хто паранейшаму чуе (ці нарэшце пачуў) Боскія нашэпты, – зусім няшмат.

Анатоль Вялюгін паспеў адсвяткаваць свой сямідзесяцігадовы юбілей і паспеў на схіле жыцця напісаць сваю найлепшую, на маю думку, кнігу – “Заклён на скрутны вір”.

Неяк у школе настаўніца роднай мовы і літаратуры падаравала мне адзін з выпускаў штогодніка “Дзень паэзіі”, спадзеючыся, відаць, развіць мае здольнасці да рыфмавання. Але, выхаваны ёю ж на “Камсамольскіх білетах” і “Надзях-Надзейках”, я меў у той час стойкі імунітэт да беларускай паэзіі. Да таго ж у галаве круціліся іншыя інтарэсы. Непадалёк ад нашай вёскі летам атайбоўваўся заклёты вораг каларадскіх жукоў “Ан-2”, а зямля ўжо была сходжаная мной удоўж і ўпоперак – аж да мястэчка Дзярэчын уключна. Да яго цераз поле было кіламетраў тры, але ў яснае і ціхае надвор’е мястэчка пагрозліва даставала пікай касцёла да нашага возера. Носячы знішчальнікам жукоў яблыкi з калгаснага саду, я рыхтаваў сябе ў лётчыкі, і настольным чытвом тады ў мяне была знойдзеная ў макулатуры кніга Марселя Міжо пра аднаго адважнага французскага авіятара. Але аднойчы, каторы раз начытаўшыся пра авіякатастрофы ў Альпах ды Сахары, чарговым разам паспрабаваўшы запомніць поўнае імя героя кнігі – Антуан Мары Ражэ дэ Сэнт-Экзюперы, – я ўзяўся гартаць падарунак настаўніцы. З усіх вершаў у памяці засталіся радкі пра смерць ваеннага лётчыка:

Віры нябёс,
спаліўшы крылы,
цябе, саколе, узялі.
І праўда,
лётчыкаў магілы
спаткаеш рэдка на зямлі.

І ў Экзюперы не было зямнога апошняга прыстанку. Яго таксама паглынулі “віры нябёс”.

Тады я нават і не падазраваў, што мая перажагнаная прапелерамі душа займела шанец пабагацець адразу на дзве паэзіі. Хоць да «Маленькага прынца» было яшчэ далёка, а Анатоль Вялюгін (менавіта ён быў аўтарам згаданага верша пра смерць лётчыка) у школьнай праграме не значыўся.

Знаёмства з самім Вялюгіным было болей прайзачным. Знаёмы паэт вырашыў звадзіць мяне на паказ мэтру. Імкнучыся паўстаць перад ягонымі вачыма разняволеным і самастойным, я, нібы той казачны джын, палез у адпаведны посуд. І, відаць, задоўга не вылазіў, бо праз пэўны час ледзь не ўшчаміў сам сябе ў падвойных дзвярах вялюгінскай кватэры. А яшчэ праз колькі хвілінаў вымушаны быў зрабіць спрынтэрскі кідок па даўжэзным, хоць на ровары ездзі, калідоры ў напрамку магчымага месцазнаходжання ваннай...

Назаўтра Вялюгін сам патэлефанаваў мне на працу і дыпламатычна распавёў, як ён цалаваўся канём на вяселлі ў Юркі Голуба, а нейкая кабета ў квяцістай шалыноўцы казала, што на гэткае здольны толькі паэт. Кабетай аказалася Ларыса Геніюш, ад якой Вялюгін тут жа атрымаў запрашэнне наведаць недалёкую Зэльву.

У свой час, рыхтуючы да публікацыі ў часопісе «Роднае слова» лісты Ларысы Антонаўны да Адама Мальдзіса, я быў прыемна здзіўлены, з якой павагай і даверам адгукалася Геніюш пра Вялюгіна пасля тых некалькіх выпадковых сустрэч: «...З Вялюгінскай галавы б'е розум, эрудыцыя, вялікія здольнасці сапраўды таленавітага чалавека! Я ім захоплена! Яго твар мне нагадвае крыху Купалаўскі». Паперажываўшы над авантурнай задумкай маладога Барадуліна ехаць ваяваць у В'етнам, Ларыса Геніюш праз колькі радкоў вярнулася да ранейшай тэмы: «О юнасць і яе ўзлёт! Я зноў пра Вялюгіна, гэта такі цікавы і добры чалавек, што я не магу забыцца аб ім». Праз два тыдні Ларыса Антонаўна зноў дзеліцца з А. Мальдзісам галоўнай зэльвенскай навіной: «Я вам, здаецца, не пісала, што мы мелі прыемнасць гасціць у сябе Вялюгіных. Не ведаю, але мы адчулі радасць ад іх прабывання ў нас і нейкую шчырую сяброўкасць. Жаль, што яны былі коратка».

Пасля сканчэння ўніверсітэта мы з жонкай амаль чатыры гады жылі ў Заслаўі, дзе яна працавала ў музеі і дзе наняць кватэру можна было значна танней, чымся ў сталіцы. Почасту мы, пазычыўшы ў знаёмых равары, ехалі напраткі праз Валюшчынскі лес на легендарную Лысую Гару, дзе ў Вялюгіна было лецішча. Там, у падсуседзях у спелага бору, ён звычайна жыў ад халадоў да халадоў, наядджаючы ў Менск толькі пры пільнай патрэбе. Ад тых размоваў, вершаў у альтанцы засталася ў душы светлае рэха. Адданая больш за беларускімі народнымі песнямі, жонка «мурожную і росную» паэзію Вялюгіна прыняла без агаворак, кажучы, што ўжо за адно аблічча – светлае і ўзнёслае – паэта можна было б узвесці ў пачат святых.

Як дарагая памятка пра тых лысагорскія сустрэчы засталіся надпісы на кнігах: «Наталлі і Міхасю Скоблам са шчырым пажаданнем росквіту іх талентаў. І яшчэ: пакуль жывіаце ў Заслаўі, запрашаю да сябе ў лясны дамок – Анатоль Вялюгін».

На фотаздымку ў апошнім выбраным «З белага каменя – сіняе пламенне» ён выглядаў прыгорбленым, натоменым. «Дарагі Міхась, прымі гэту кніжэнцыю як даніну таму, на шчасце перабытаму часу, з каменнай глыбы якога ўсё ж струменіла сіняе пламенне. З абяцаннем напісаць прадмову да тома паэзіі Міхася Скоблы – Анатоль Вялюгін. Валюшчына, 19 чэрвеня 1993 г.»

Помніцца, я тады сказаў яму, што напісаць том паэзіі наўрад ці здолею. Але калі ён пастараецца перажыць свайго дзеда, стадваццацігадовага Цярэшку Вялюгу, то я таксама пастараюся і гадоў так праз паўсотні прынясу яму рукапіс.

Уладзімір Набокаў параўнаў паэта з качагарам у труме карабля – ён нават не бачыць, куды плыве карабель, але ведае цвёрда, што агонь у топцы не павінен згаснуць. Не ведаў і Вялюгін, як ягоны верш “Вечар” неаднойчы саслужыў добрую службу, палагодзіўшы ў жыццёвым моры адчайныя чайны людскіх душаў. Ледзь толькі ў нас з жонкай ад маладой сямейнай неспрактыкаванасці ўсчыналася спрэчка, мы пачыналі, як ратавальную малітву, чытаць “у асобах”:

– Куды ідзеш, Наталачка?
– У агарод, Міхалачка.
– Па што?
– Па цыбулю.
– Пастой,
пацалую.

Вось вам і практычная карысць ад паэзіі. Там жа, на Лысай Гары, пачуў я і большую частку вершаў, што неўзабаве склалі кнігу з таемна-страхотлівай назвай “Заклён на скрутны вір”. Не думаў я ў той час, што праз нейкі год з прычыны вечнай адсутнасці аўтара рукапіс у выдавецтва дзевяццаці несіці мне.

Янка Брыль назваў “Заклён на скрутны вір” малітоўнікам. І сапраўды, у кнізе няма лішніцы, слова са словам счэплена намёртва, як звенчакі ў ланцугу. Думка скандэнсаваная, вобразы ўшугаваныя ў вершы, нібы каштоўныя камяні ў дыхтоўныя аправы. Насамрэч, для тых, хто яшчэ захаваў здольнасць прычашчацца словам, – святое пісьмо.

На саракавінах па паэце за жалобным сталом устаў сівы пісьменнік і доўга гаварыў пра вернасць Вялюгіна былым ідэалам. Маўляў, не здрадзіў, як некаторыя, старым савецкім сімвалам, пад якімі пражыў усё сваё некароткае жыццё. У пацвярджэнне цытаваў вялюгінскія радкі:

Памяці бронза,
скарбовае золата,
нафты растопіцы
і малака, –
усё,
што здабыта
сярпом і молатам,
пушчана
з малатка.

Я быў знаёмы з Вялюгіным намнога менш часу, чым сівы пісьменнік, а таму засцерагуся сцвярджаць гэтак катэгарычна. Але, чуючы ў вялюгінскай “Спробе тастаманту” скурушлівы ўздых: “столькі непатрэбшчыны ў падарожным набытку”, спрабую вызначыць гэтую непатрэбшчыну ў немалым

наробку паэта. Што ён, “перабіраючы ўсё па каліву”, стараўся апускаць у апошніх выбраных, што перапісваў нанова? І прыгадваю, як паэт з эпічнай няспешнасцю чытаў мне пераніцаваную “Паэму любові”, адзін з найлепшых сваіх твораў, дзе, як рэфрэн у песні, як замова, двойчы паўтараецца страфа:

Чысты кужаль на золку
бяліла ты ў белай расе,
а крывёй тваіх кроўных
зара на тканіну цякла, –
і ты Сцяг узняла!
Сёння думку галубім усе:
каб крывінка мая
у чырвонай палосцы была!

Без цяжкасці можна адшукаць у вершах Вялюгіна і гэткую ненавісную сямую-таму сёння “Пагоню”. А як трапна сказана паэтам пра наш мітынгowy час:

Не злічыш да суботы
пад ветласцю жалезнай,
на колькі тысяч ботаў
падкута незалежнасць.

Ды марны гэты занятак – дзяліць паэта: тут ён наш, там трохі ваш, а ў там-тым творы – іхні. Хоць гэтая дзяльба не мінае, мабыць, ніводнага таленавітага творцы, які жыву ў пераломны час. Купалу да гэтай пары дзеляць. Не мецьме, напэўна, спакою і аўтар вядомай паэмы “Вецер з Волгі” Анатоля Вялюгін.

Зрэшты, калі ёсць крэсіва, паэтычную іскру можна высекчы і з манумента правадыра.

Гартаю апошнюю вялюгінскую кнігу і не магу пазбыцца назойлівай думкі. Так, і вайну перажыў, і букет хваробаў пад старасць нажыў, і сямейныя трагедыі не прайшлі бяследна, але быў жа трывалай вялюгінскай пароды – чаму так імкліва згарэў? Мо таму, што неабачліва, раз за разам пачаў закранаць тэму смерці...

Раніцай ганяе галубоў
чалавек смяротнага узросту.

.....
Вясна гартае чарнавік
маіх астатніх дзён.

.....
Адно скупое “ку-ку”,
і змоўкла варажбітка,
мне толькі год (акрайчык)
пакінуўшы на жытку.

.....
Ары глыбей, варочай глыбы,
бо жыць табе астаўся дзень.

Дасведчаны ў паэзіі, ён і ў жыцці не бачыў патрэбы лічыцца з прымхамі і забабонамі? Але гэтая прымха жахае праўдзівасцю. Тут дарэчнымі будуць развагі пісьменніка Фазіля Іскандэра: “У паэта, як і ў кожнага чалавека, можа ўзнікнуць нясцерпны боль, агіда да жыцця, жаданне пазбавіцца ад гэтага болю. Але, напэўна, ёсць грандыёзная розніца паміж жаданнем развітацца з гэтым жыццём і яго зафіксаванасцю ў паэтычным творы. Д’ябал хапае гэты верш і бяжыць да свайго начальства, нібы з даведкай: “Вось яго подпіс! Ён сам захацеў!” Д’ябал увогуле любіць даведкі”.

На аснове гэтых жыццялюбнай вялюгінскай паэзіі згаданымі вышэй вершамі выткаўся містычна-конавы ўзор. Зборнік “Заклён на скрутны вір” скончыўся “Закрытым годам” – твораў развітальным, хоць у апошніх радках і жыла надзея. Закляты залом над паэзіяй абярнуўся зломам у жыцці.

Анатоль Вялюгін быў шчодры і ў літаратуры, і ў побыце. Цэлую бібліятэку маглі б класці беражліва адрэдагаваныя ім, ахрышчаныя паводле аднаму яму вядомых святцаў кнігі. Здаралася, Вялюгін пісаў да зборнікаў іншых паэтаў не толькі прадмовы – у шэрагу выпадкаў гэта відно няўзброеным вокам. Сёй-той з паэтаў, відаць, цяпер вымушана прымоўкне – без вялюгінскай падмогі. Шмат хто з творцаў і сёння, мабыць, даношвае вялюгінскія гарнітуры, капелюшы і гальштукі. Не заўсёды вучні былі ўдзячныя свайму настаўніку. Складаліся абразлівыя эпіграмы – Вялюгін не быў анёлам. Але так павялося ўжо здавён, што калялітаратурнае жыццё нярэдка пранізана зайздрасцю, непрыманнем не свайго, узаемнай непавагай, што часам пераходзіць усялякія межы. І Рэмбо з Верленам страляліся, і Гумілёў Валашына на дуэль выклікаў, і Купала Коласа пасярод лужыны з машыны высаджваў...

Здаралася, былыя вучні, увядоміўшыся, самі пісалі прадмовы да кніг Вялюгіна. Цудоўнае эсэ Рыгора Барадуліна да апошняга вялюгінскага двухтомніка, эмацыйнае і адначасна разважлівае ўступнае слова Міхася Стральцова да кнігі перакладаў “Журавлиный реквием”, якая так і не пабачыла свету. А перакладаў Вялюгіна расейскія паэты першай велічыні Мікалай Асееў, Барыс Пастарнак, Мікалай Забалоцкі, Ганна Ахматава. Адзін з найлепшых вялюгінскіх вершаў “Летнік” загучаў неяк па-ахматаўску першародна:

К чубу липнут осы.
Летник вѣтса лесом,
Сенные очёсы
На ветвях навесом.

Ахматава “пацяруху” пераклала не зусім дакладна як “очёсы”, але як яны, гэтыя незацяганыя “очёсы”, тут да месца.

Сам выдатны паэт і бліскучы крытык, Міхась Стральцоў да паэзіі А. Вялюгіна ставіўся пашанліва. Кажучы пра вялюгінскі “вобразны аскетызм, пругкасць слова і чаканнасць яго”, Стральцоў цытаваў “Рыбацкі могільнік” і захапляўся: “Майстар, паэт Анатоль Вялюгін, майстар!”

Паслухаем, як майстар гаворыць пра майстра (пра адзін з ягоных восеньскіх вершаў), бо стральцоўскі артыкул да гэтай пары не друкаваўся.
“Здаецца, у Горкага дзесьці ёсць сведчанне пра тое, як захоплены быў сталы ўжо Талстой “празаічнай” дакладнасцю радкоў маладога Буніна:

Грибы сошли, но крепко пахнет
В оврагах сыростью грибной.

Талстым яны ўспрымаліся, напэўна, нароўні з любімымі цютчаўскімі:

И паутины тонкий волос
Блестит на праздной борозде.

Таксама ж – пра восень.

Не дакарайце мяне суседствам імёнаў. Проста я хачу сказаць, што мастацтва Анатоля Вялюгіна вельмі высокай пробы і зайздроснага, ні ў кога не пазычанага майстэрства”.

Наўслед за Стральцовым не ўтрымаюся і я, каб прылюдна не захапіцца вялюгінскімі радкамі – паўнагучнымі, дакладна-барэльефнымі, хоць спрабуй навобмацак:

Пахошчы лета мёдавейна
нясе ў кашах вусаты Спас.
Папас крамяны і надзейны,
З гурком і яблыкам папас.

У нізкім небе хмарны статак
пасеш вачамі. Смех і грэх,
Занятак старца, а дастатак –
маланкай спалены арэх.

Папас душы – як дол парожні,
дзе попел страт, сляды падкоў,
на холадзе аўсянай пожні
ссівелі вочы васількоў...

Цаны няма ім, гэтым “ссівелым вачам” выцвілых на сонцы васількоў. Як і ні ў якіх каратах не вымераць таго залатога запасу вялюгінскай паэзіі, дзякуючы якому ёй не пагражае ніякая інфляцыя.

Аднойчы мне давялося быць сведкам шчымлівай і ўзрушальнай сцэны: паважаны навуковец, аўтар шматлікіх даследаванняў і манаграфій, чалавек чулы, але ўраўнаважаны, паслухаўшы новыя вершы Вялюгіна, уклечыў і моўчкі, зусім не па-мужчынску, пацалаваў аўтару руку. Рэдкі ў наш час учынак, але і вершы вялюгінскія таго вартыя.

Я наведваў яго ў больніцы. У неўралагічным аддзяленні паэт пачуваўся нязгорш, прынагодна ўсміхаўся, жартаваў. Суседам па палаце аказаўся былы дырэктар аднаго з акадэмічных тэхнічных інстытутаў, даўні знаёмец.

Інтэлігентны чалавек, ён выявіў неблагі досвед і ў літаратурных справах, смешна распавядаў пра сустрэчы з Кандратам Крапівой, захоплена чытаў уласныя экспромты. Помніцца дабрадушна-хітраваты вялюгінскі прыжмур: маўляў, і ў лякарні даводзіцца весці адзел паэзіі (як ён шмат гадоў веў яго ў “Польмі”, ды і паўсюль, дзе толькі ні заходзіла гаворка пра паэзію, – вялюгінскі аўтарытэт быў непахісны).

У чарговы свой прыход я не застаў яго на старым месцы, сусед устрывожана паведаміў, што з Вялюгіным вельмі блага – у яго знайшлі новую хваробу і перавялі ў іншы корпус. У цеснаватай, напоўніцу заселенай новай палаце паэту бракавала прасторы, ён цяжка дыхаў, моцна змяніўся з твару. Развітваючыся, я не мог пазбавіцца думкі, што гэтае спатканне апошняе...

Сонечным кастрычніцкім днём мармуровы горад за паўночнай менскай ускраінай прымаў на вечнае пасяленне новага жыхара. Не раскідаў кветак вецер, не шугала залева, як напісаў адзін паспешлівы мемуарыст. Да небакраю, як паспалітае рушэнне, цягнуліся незлічоныя легіёны помнікаў. Доўга і няўмела забіваў цвікі трунар – апошняя хата ўпарта не хацела зачыняцца, была зацеснай.

Паэта выпраўляла ў неба авіяшкола, лучылі белай повяззю з сонечнымі высямі галубы (паэмку пра іх ён узнёсла назваў святаспевам). Але зямное прыцягненне падступна заманула ў жвірыстую яму.

Ён бачыцца мне не зблажэлым, на больнічным ложку, а светлатвара-белагаловым, у рухомым снежнакрылым воблаку ля свайго лысагорскага лецішча.

Братаніч неба.

У галубіным німбе.

ПРАЗ МАГІЧНЫ КРЫШТАЛЬ СЛЯЗЫ

Прыехаўшы да маці, люблю залезці на гарышча нашай вясковай хаты. Ходзіш па рыпучых бэльках і раз-пораз натыкаешся на забытыя рэчы. Дакранешся да іх і адчуваеш, як яны ссумаваліся па чалавечых руках на пакінутым нават дамавікамі, пасыпаным пілавіннем гарышчы...

Добры сялянскі звычай – не выкідаць непатрэбнае на сметнік, не збываць старызніку, а заносіць на падстрэшша, дзе павукі спятаюць свае каардынаты быцця, а ўзняты ў паветра пыл на вачах ператвараецца ў залаты пылок, які доўга не асядае ў касяках сонечных промняў, што заглядаюць у гэтае царства спакою праз дзіравую страху.

Вось вісяць на страпіліне непаўсамаробныя канькі. Школьнікам я купіў сталёвыя палозкі, доўга думаў, да якога абутку прыбіць. І дадумаўся. Выцягнуў з шафы пашанліва загорнутыя ў хустку матчыны чаравічкі, у якіх яна ішла пад вянец, прымераў – акурат у пару. І – прыбіў. І пабег на коўзанку, з якой так боязна было вяртацца дахаты... За твая канькі мне да гэтай пары сорамна перад маці.

А вось бакавіна аконнай рамы з узорыстай ліштвай. Яе я падабраў чатыры гады таму на быкаўскім падворку ў Бычках, дзе на месцы старой раскіданай хаты спешна будаваўся новы дамок-музей. Праз гэтую раму малы Васіль глядзеў у свет, пры ёй, на вузкім падваконніку клаў разгорнутую кнігу ці маляваў...

А вось цэлае радовішча кніг – школьныя падручнікі, часопісы, зборнікі вершаў. Трапіўся на вока “Дзень паэзіі-82”, я прысеў на ляжак, гартануў і натрапіў на дваццаць шэсць гадоў таму падкрэсленыя радкі: “Жыццё пражыць – нібы няцяжка, яно не муляе плячо. Ах, Ніна, Ніначка, Мацяшка – зусім дарослае дзяўчо...” І адразу ўспомніўся красавік 1998 года, трохгадзінная вечарына паэзіі ў перапоўненым доме культуры ў Белаазёрску. Са сцэны тады чыталі вершы Ніна Мацяш, Алесь Разанаў, Васіль Сёмуха, Уладзімір Арлоў, Лявон Баршчэўскі і аўтар працытаваных вышэй радкоў – Артур Вольскі.

“Жыццё пражыць – нібы няцяжка...” Можна, і няцяжка камусьці, хто прывык спажываць, а не ствараць, спакойна сузіраць, а не суперажываць, абьякава прамінаць жыццёвы рэзрух, а не аднаўляць парушанае – на вобраз і капыл Божы. Паэту – цяжка. Бо – не бывае лёгкага слова. І не ўспыхвае той цвятаеўскі “лёгкий огонь, над кудрями пляшущий – дуновение вдохновения” без пакутаў духу.

Ёсць у Ніны Мацяш верш, які пачынаецца радкамі: “Вьясніваўся дзень. І ноч растаць хацела... О, як твая сляза ў маю слязу глядзела!” І чацвёрачы, зарыфмаваным рэфрэнам, паўтараецца гэты шчасліва знойдзены радок, які сам па сабе з’яўляецца закончаным творам, і які літаратуразнаўцы з поўным на тое правам маглі б назваць манавершам: “О, як твая сляза ў маю слязу глядзела!”

Збаў нас Божа ад болю і плачу, але якім жа абноўленым, прасветленым і падабрэлым бачыцца нам навакольны свет праз магічны крышталёвы слязы!

Калісьці прафесар Алег Лойка паказаў мне свой прыватны музей, зладкаваны ў ягоным слоніцкім доме над Шчарай. Запомніўся стары тэлевізар, прапрадзед сённяшніх “віцязяў” і “гарызонтаў”, з вялікай пустацелай лінзай, што прымацоўвалася перад экранам. У лінзу налівалася вада, і выява ў тэлевізары набліжалася, набывала больш акрэсленыя рысы, западала ў вока. Сляза выконвае ролю падобнай лінзы, праз яе мы бачым свет больш блізім і праўдзівым.

Фенаменальны вобраз слязы вельмі ўдала выкарыстаў у фінале вядомага фільма “Пакуты Хрыстовы” рэжысёр Мэл Гібсан. Памятаеце? Божая Сляза падае з галавакружнай вышыні на Галгофу, дзе ўкрыжаваны Збаўца. Падае ўсяго некалькі імгненняў, а здаецца – вечнасць. І ўся гісторыя чалавецтва мільгае ў той усеабдымнай Слязе.

Калі перачытваў кнігу Ніны Мацяш з невыпадковай назвай “Паміж усмешкай і слязоў”, міжволі захацелася пазначыць радкі з гэтым знакавым словам. Нечакана іх атрымалася даволі многа: “І ў Даліне слёз – так, як у раі: кушчы, травы ў квецце ды расе. У Даліне слёз і неба грае – але ціша перуны пасе”; “Смех паклоніцца нізка слязе за спатканае шчасце”; “Тры дні і тры ночы працяцелі, як тры пчолкі: мёду слязіначка свеціцца”; “На раскрылле карычневай страказы падае чыстае, быццам слязіна, “люблю”; “Але прамень святла на веі ужо кладзецца ад слязы – ад той слязы, пасля якой дыханне набывае песня”; “Так не вязаўся мірны краявід з пякельнай ношай слёз”; “Слёзы словам сваім сама сабе выцірала”; “Нават слёз няма, адно здранцвенне”; “І не хаваў ніхто сваёй слязы”...

Не, жанр плачу-трэнасу, ведамы нашай літаратуры яшчэ з часоў Мялеція Сматрыцкага, зусім не ўласцівы Ніне Мацяш. Паэтку цікавіць мікракосм слязы, яе сусвет, спалучаны з іншым падобным сусветам: “О, як твая сляза ў маю слязу глядзела...”

Каб спатрэбілася схарактарызаваць вершы Ніны Мацяш адным-адзіным словам, я назваў бы іх – далікатнымі. Гэта не азначае, што паэтка цураецца грамадзянскіх тэмаў, зусім не. Але прызванне яе, яе “моцарт” – менавіта ў лірыцы, якая не можа быць не далікатнай.

Ноч. Ні зыку. Ад стала дападае
Ясначолых кацярынак дыханне.
Над зямлёю ледзве-ледзве світае,
А ўва мне і апоўначы – ранне.
Скуль узяўся ты ў мяне гэтка,
Што ва ўсенькай старане наскай
Кветкі толькі ад цябе – кветкі,
Ласка толькі ад цябе – ласка?..

Караценькі верш, але як у ім усё выверана і ўзважана – не раўнуючы як на фармацэўтычных вагах! Ці не той гэта выпадак, калі “ўсе словы дарэчы, усе ўчынкi да месца, усе стрэлы ляцяць у цэль” (Алесь Разанаў).

І яшчэ адзін “учынак да месца” хочацца прыгадаць. Памятаю, са здымачанай групай Беларускага тэлебачання прыехалі мы ў Белаазёрск – здымаць фільм пра Ніну Мацяш. Пакуль аператар прыладкоўваў камеру, паэтка села на фоне бел-чырвона-белага сцяга і ўсім сваім выглядам паказала, што аніякія прамінулыя рэферэндумы з месца яе не зрушаць. Аператар разгублена патаптаўся за сваім трыножнікам, параіўся са сцэнарысткай і – пачаў здымаць. А праз пэўны час школьнікі на тэлеўроку па беларускай літаратуры атрымалі яшчэ і ўрок павагі да нацыянальнай святыні.

Трэцім разам мы прыехалі ў Белаазёрск з дударом Змітром Сідаровічам. Проста на беразе Белага возера ён выцягнуў з меха дуду і зайграў – сцішэлай вадзе, крыклівым чайкам і сонцу, што сляпуча адбівалася ў затоцы. І гукі дуды ляцелі далёка-далёка – да каміноў электрастанцыі, да гарадскіх шматпавярховікаў, да вёскі Нівы, дзе калісьці ў мнагадзетнай сям’і Язэпа Мацяша нарадзілася дачушка Ніна. Там, на Бярозаўшчыне, яна вырастала і сталела – ад слова прамоўленага да слова напісанага. Там, у Белаазёрску – самым маладым горадзе Беларусі – яна засвоіла высокі паэтычны пілатаж – пускаць у свет нечуванья і не моўленыя раней словы. У самым поўным беларускім слоўніку, шасцітамовым тлумачальным, больш за сто тысяч словаў. Але сапраўдным паэтам іх не хапае, сапраўдны паэт заўжды дастварае мову – шэдэўральны твор, які давершыць, дакончыць, дапісаць немагчыма. Прыдумваў-канструяваў новыя словы Уладзімір Дубоўка, засяроджана вынаходзяць наватворы Рыгор Барадулін і Алесь Разанаў. Стварае свой слоўнік і Ніна Мацяш. Вось слоўцы, выпісаныя з яе невялічкага зборнічка “Богава дрэва” (“Про Хрысто”, 2004): прыластаўчыцца, угнездаваць (у сэрца), апірка, святліна, вільгота, дніна, чуйнар, сыплівы (пясок), вогніцца, сонечніцца... Гэй, айчынныя мовазнаўцы, не спіце ў шапку! Гэта ж падзея – нараджэнне слова, рэгіструйце яго, дабраслаўляйце – хай жыве на радасць мове і людзям.

Светлай памяці Уладзімір Калеснік назваў свой артыкул пра паэзію Ніны Мацяш высокімі словамі – “Дар гармоніі”. Як жа няпроста ў нашым мітуслівым, задыханым і затузаным часе на неспакойных кроснах душы выснаваць тую гармонію! Каб – не закралася ў твор ні лішняга гуку, ні празмернага пачуцця, ні выпадковае інтанацыі.

Не спяшаешся адгукацца.
Замаўкаю сама.
А ў духмяных сумётах акацый
Дацвітае мая зіма.

Як усё, праміне і гэта.
Адгарэняць плады.
О, няўжо мы пакінем свету
Толькі раннія халады?

Сэрца – быццам пчала на гронцы:
Медазбор, медазбор...
Як мы ўсё-ткі аблашчаны сонцам
Пры ўзыходжанні на касцёр!..

Што ж, сонца прызнання почасту і сапраўды з'яўляецца на паэтавым небасхіле запознена. Нават пасля таго, як ужо і касцёр адпалаў. Дзіўна і парадаксальна гэта выглядае, але, відаць, сучаснікі паэта нараджаюцца пасля ягонаў смерці. Тыя, хто зразумее паэта, для каго ён насамрэч пісаў, – прыходзяць пасля завяршэння ім зямнога шляху. Прыклады? Валянцін Таўлай, Алесь Салавей, Мікола Купрэў, Янка Юхнавец, Васіль Гадулька...

Здавалася б, Якуб Колас даўно выдадзены, вывучаны, ацэнены і заслужана пастаўлены ў нешматлікі шэраг айчынных класікаў. А ў кожным томе яго новага Збору твораў у дваццаці тамах, што нядаўна пачаў выходзіць у свет, – невядомыя вершы. Толькі ў чацвёртым томе я налічыў пяцьдзесят адзін (!) твор з пазнакай – друкуецца ўпершыню. Так што да разумення асобы нібыта добра знаёмага Якуба Коласа, да асэнсавання ягонаў паэтычнаў спадчыны мы ўсё яшчэ набліжаемся – і праз паўстагоддзя з дня смерці паэта. “І как нашёл я друга в поколение, читателя найду в потомстве я,” – прадбачліва заўважыў у свой час Яўген Баратынскі. А самы праўдзівы сучаснік паэта – ягоны адданы і дасведчаны чытач.

У далёкія школьныя гады (калі чалавек напітваецца паэзіяў і прозаў жыцця на ўвесь свой астатні век) проста над маёй партай вісела на сцяне выказванне, здаецца, Ламаносава пра аднаго каранаванага паліглота. Да гэтай пары помніцца: “Карл V, рымскі імператар, гаварыў, што па-іспанску – з Богам, па-французску – з сябрамі, па-нямецку – з ворагамі, па-італьянску – з жаночым полам размаўляць прыемна”. Падчас адной з сустрэчаў я папрасіў Ніну Мацяш удакладніць венцаносца, пры якім, дарэчы, на роднай імператару іспанскаў мове загаварыла ўся захопленая канкістадораў Паўднёвая Амерыка. Адказ паэткі, якая валодае асноўнымі еўрапейскімі мовамі – французскаў, ангельскаў, нямецкаў, польскаў, украінскаў, – быў прадказальны. Бедны Карл V! Калі б ён ведаў беларускую мову, то на ёй лёгка паразумеўся б і з сябрамі, і з ворагамі, і з каханаў.

Ды няўдзячная гэта справа – даваць парады каралям ды імператарам. Хай сабе і чужым. Вернемся да свайго. Беларуская літаратура прэтэндуе на бясмерце яшчэ і таму, што яна ўлучаная ў адзіную энергасістэму сусветнай літаратуры. І тут выключная роля належыць перакладчыкам – наладчыкам гэтай энергасістэмы. Яе функцыі бачацца мне ў тым, што калі па нейкіх прычынах у адной з рэгіянальных сетак падае напружанне, неабходныя вольты падаюцца звонку. Гэткая ўзаемавыручка культураў дзеля выжывання. І таму не думайма, што мы адзінокія ў змаганні з антыбеларускімі сіламі. Ніна Мацяш прывяла ў наш лагер ці мала сапраўдных рыцараў духу, прыналежных да Ордэна літаратуры, пераклаўшы іх творы на беларускую мову, а значыць – сцвердзіўшы іх як неаспрэчную з'яву айчыннага прыгожага пісьменства.

І падстаўляе нам надзейнае плячо ўсмешлівы і бясстрашны француз Антуан дэ Сэнт Экзюперы: маўляў, беларусы, бярыце прыклад з майго Маленькага Прынца і вышвайце баабабы са сваёй зямлі, каб не пусцілі карані і не здрапежылі вашыя ўрадлівыя чарназёмы.

І падміргвае нам жыццялюбная ўкраінка Ліна Кастэнка: “Друзі! Душа пройшла всі стадіі печалі – тепер уже сміятися пора”.

І спяшаецца нам на падмогу цэлы замежны легіён – паэты французскай Пляяды на чале з адважным П’ерам дэ Рансарам.

І выказвае нам сваю салідарнасць Нобелеўская лаўрэатка полька Віслава Шымборска, чыя беларуская кніга “Свет, варты вяртання” з’явілася акурат у 1991-м – як падарунак нованароджанай незалежнай Беларусі.

Дзякуючы Ніне Мацяш свае вольты ў аслабелую энергасістэму беларускай літаратуры апрача названых паэтаў аддалі і Праспэр Мэрымэ, і Тарас Шаўчэнка, і Юльюш Славацкі, і Ян Бжэхва, і Мамчыла Джэркавіч, і Луі Арагон, і Бажыдар Бажылаў, і Марыя Паўлікоўска-Яснажэўска, і Франсуа Марыяк, і Уладзіслаў Бранеўскі, і Франсуа Жакмэн, і Крысціна Лавант... Толькі ў зборніку выбраных перакладаў Ніны Мацяш “Перабіраю самацветы” (2002) – больш за сорок паэтаў з усёй вялікай Еўропы. Дык хвала перакладчыцы за гэтыя падсілкавальныя зарады, яны вельмі дарэчы ў напалову зрусіфікаванай Беларусі пачатку XXI стагоддзя!

Увогуле, перакладчыцкая дзейнасць Ніны Мацяш – прыклад нячастага ў гэтым жанры безагляднага ўжывання ў эпоху арыгінала, калі перакладчык як бы атаясамлівае сябе з перакладаным паэтам. Рыса, уласцівая яшчэ вялікім актёрам. Вось як пра гэта гаворыць сама перакладчыца ў прадмове да зборніка паэтаў згаданай ужо французскай Пляяды “Багаславі сустрэчу мне” (2001): “Калі я чытаю пляедаўскі маніфест з ягонымі галоўнымі заклікамі: абараніць французскую мову ад яе ахайнікаў, праславіць яе, даць ёй вялікую літаратуру, як гэта патрапілі здзеяць італьянцы, – час для мяне размываецца, узаемапранікае, як бы перастае існаваць наогул, бо ў адным шэрагу паўстаюць і таджыкскі фальклор, і французскі Рэнесанс, і беларускае нацыянальнае Адраджэнне”.

Сапраўды, усе паэзіі ў свеце звязаныя міжсобку тысячамі нябачных нітак, яны пераклікаюцца, узаемадапаўняюцца, асвятляюцца тысячамі агульных сузор’яў. І Ніна Мацяш – на высокай службе параднення беларускай літаратуры з сусветнай.

Да яе горнуцца творчыя людзі, бо вакол яе – жывая прастора сусветнай культуры.

Ёй пішуць паэты з усёй Берасцейшчыны – яна рэдагуе адзіны ў рэгіёне літаратурны альманах “Жырандоля”.

Яе ведаюць у Кракаве, у Парыжы і Берліне, з гэтых культурных сталіцаў Еўропы ў Белаазёрск пошта прыносіць бандэролі з кнігамі – для перакладу.

Паэзія Мацяш у наш час культурнага зацымлення не дае чытачу ўпасці ў адчай і беспрасветны смутак, бо самага безнадзейнага зняверцу, я ўпэўнены, падбадзёрыць яе афарыстычная формула: “Гасподзь схіляецца да ўсіх, ды ніцых духам Ён не чуе”.

Мяне даўно цікавіць гэтка з’ява прыроды, як балотны агонь. Уявіце сабе – глыбока пад зямлёй загараецца торф. Пажарнікі закачваюць пад зямлю цыстэрны вады – а ён гарыць. Перакрываецца доступ паветра ўніз – а ён гарыць. На зямлю ападаюць залёўныя дажджы – а ён гарыць. Тыднямі, месяцамі, нават гадамі. Незгасальны падземны агонь. Прыйдзе час – ён вырвецца на паверхню і запалае з падвойнай і патройнай сілай.

Балотны агонь – чым не метафара нападпольнай беларускай культуры пачатку XXI стагоддзя?

Мы ж – людзі на балоце. І дым ад нябачнага пажарышча не выядае нам вочы: дзякуючы яму мы навучыліся глядзець на свет праз магічны крышталёвы слязы.

КАМУНІКАТ.ORG

“ШТО Ё ПІМЕНЕ ТАБЕ МАІМ...”

Паэты старэюць хутчэй за чалавецтва. Чалавек, пачынаючы ад Адама, не-не дый падмалодзіцца на цэлае жыццё – і пазнае сябе юнаком бацька ў сыне, дзядуля ва ўнуку. Таму чалавецтва і ў Мафусаілавым веку выглядае на падлетка.

У паэтаў біблейскі ўзрост... Сапраўды, колькі гадоў Гамеру? Лёгка можна памыліцца на стагоддзе-другое, прыгадваючы славу тага Міколу з Гусава. Адзначылі першае стагоддзе вечнасці Максіма Багдановіча... Паэты старэюць хутка, але ім наканавана зайздроснае жыццё – вечная пара сталасці, мудрасці, развагі. Каб дапамагчы добрай парадай нам, няспелым на розум, па-дзіцячаму найўным і бесклапотным.

Разбураюцца звыклыя ідэалы. Німбы над галовамі куміраў аказаліся звычайным падманам зроку. Ранейшыя святыя – звычайныя грэшнікі і нават злачынцы. Ад адных патрабуюць пакаяння, другім загадваюць спяваць замест «Інтэрнацыянала» «Пагоню», трэціх просяць гуртаваць сілы, каб бараніць тыя самыя светлыя ідэалы.

«Пасееш вецер – пажнеш буру», – кажуць у народзе. Што ж мы пасялі? Калісьці ў часы маленства я быў вельмі ўражаны тым, што зярняты, якія шчодро сыпала калгасная сеялка на веснавую раллю, аказваецца, атручаныя. Іх спецыяльна пратручвалі на элеватары адпаведнымі хімікатамі, каб ніхто не мог скарыстаць калгаснае дабро. Як жа потым, – не магла даўмецца дзіцячая душа, – з атручанага насення вырасце хлеб, які будзем спажываць?.. Ці не гэты хлеб мы елі ўвесь гэты час, і не хацелася нікому інакшых прысмакаў...

Людзі шукаюць апірышча – бо нельга душы чалавечай доўга блукаць у цемры, без прытулку і разумення. Многія кінуліся ў пошуках ратунку да царквы. Але як можна, пераплавіўшы звон на гармату, салютаваць пры кожнай нагодзе ў неба, нібыта ўслаўляючы імя Божае? Як можна з ваяўнічага атэіста зрабіцца адданым вернікам? Як можна гвалтоўна выкінуць на вуліцу музей, запаліць у будынку свечку, памаліцца і сцвярджаць, што на ўсё гэта ёсць воля Божая?

Найперш трэба навучыцца «людзьмі звацца». Чытайма Купалу. Трэба паразумецца паміж сабой, убачыць, што «мы ўсе разам ляцім да зор». Чытайма Багдановіча. Трэба адчуць сваю спрадвечнасць на гэтай зямлі, паверыць у тое, што «мы ёсць, мы былі, мы будзем». Чытайма Геніюш і Караткевіча. Трэба, прайшоўшы агонь незлічоных войнаў і вяду адзінага пакуль што сусветнага патопу, паспрабаваць «прайсці праз вернасць, зразумеўшы, нарэшце, што «без чалавечнасці не будзе і вечнасці». Чытайма Танка і Панчанку.

Гэта – вялікія. З імі мы не маем права называцца беднымі, наракаць на абдзеленасць лёсам.

Мала маем мы прыгажосці, паэзіі ў сваіх душах. Не імкнемся да ачышчэння праз слова. Часам можна пачуць, што некалькі тысячаў асобнікаў для

паэтычнае кнігі – мізэрны наклад. Але ж Біблію Скарына таксама не меў магчымасці выдрукаваць на ўсіх жыхароў Старабеларускае дзяржавы. А слова Божае ў роднай мове ўсё ж знаходзіла шлях да сэрцаў людскіх... «Калі паэзія ёсць, людзі могуць не заўважаць гэтага, але калі яе няма – людзі задыхаюцца», – гэта было сказана задоўга да нашага неспакойнага часу. І Божа збаў нас ад немагчымасці дыхаць на поўныя грудзі...

...Гаспадыня Зоя Кірылаўна ў вітальні прымае з маіх рук мокры парасон і запрашае ў пакой паэта. Дзверы за мной зачыняюцца, і я бачу дзве крыніцы святла. Гэта вочы Панчанкі. Яны не сінія, не блакітныя, не шэрыя, яны – светлыя. На зэдліку пры канапе міргае жаўтлявым вокам старэнькі прыёмач. І мне адразу ўспамінаецца:

Сяджу ўсю ноч каля прыёмніка,
За гузік шар зямны кручу.
То свіст, то твіст, то пра біёніку...
Чаго шукаю? Што хачу?
Зямля падзеямі аглушана:
Эпоха мае бас густы.
Мы словападам зацярушаны,
Як снегам цёмныя кусты.

Неяк не думалася пра магчымасць такой набліжанасці: Дастаеўскі і Панчанка. А вялікі пісьменнік, продкі якога паходзілі з беларускай зямлі (узгадайма маёнтак Дастоева, што на Піншчыне) – адзін з улюбёных твораў народнага паэта. Я адарваў яго ад чытання «Братоў Карамазовых». Кнігі складанай і забытанай, «вяршыні, на якой дух займае», – прызнаўся быў Караткевіч. А перад «Братамі...» Панчанка перачытваў «Бесы». І гэта ў ягоным веку! Пасля нядаўняга інсульту...

Панчанка бярэ ў рукі адзін з светла-карычневых тамоў: –
“Чытаць Дастаеўскага можна ўсё жыццё. І кожны раз пачынаеш разумець нешта новае. Вядома, калі дваццацігадовым юнаком я, працуючы ў школе, імпатна займаўся антырэлігійнай прапагандай і не толькі прапагандай («Я цэрквы закрываў я абразы паліў», – прыгадаўся мне радок з пакаяльнага верша «Ратуйце нашы душы». – М. С.), то наўрад ці ўсур’ёз задумваўся, што ёсць Бог і для чаго ён патрэбны чалавеку. Якраз пра патрэбу Бога ёсць добрыя думкі ў Дастаеўскага. Калі людзі вераць у існаванне Царства Божага, то гэтая вера як бы стрымлівае, прымушае жыць па заветах Божых. Але калі Бога няма, то ўсё дазволена. Пераступай мяжу налева і направа. І не будзеш пакараны ні на гэтым, ні на тым свеце. Але ж калі чалавек вырашае прысвяціць сваё жыццё служэнню Богу, ідзе, як мы кажам, у манастыр, то ён некалькі гадоў павінен праводзіць у штодзённых малітвах, рыхтаваць сябе. І гэта вельмі важна...

Я ўзгадваю прынагодныя, як мне здаецца, радкі Панчанкі з ягонай кнігі «Пры святле маланак» (дарэчы, сам аўтар лічыць яе лепшай за іншыя, ну хіба яшчэ «Дзе начуе жаўранак»):

Не спакушай нас высокай песняй
Гэтак рана, Галактыка.

Як валуны неачэсаныя, –
У нас цяжкія характары.
Ёсць у нас і турмы
З арміяй канвойнай,
Ёсць у нас плямёны
З каменнага веку.
Мы яшчэ у жорсткасці,
Мы яшчэ у войнах,
Мы яшчэ у злосці,
А ты нам – пра Вегу.
Мы яшчэ сварымся з-за прапіскі,
Загрудкі бяромся з-за розных прэмій...

Чытаю з памяці ўслых, і паэт нечакана, жартуючы, распавядае цікавы выпадак з жыцця на «літаратурным алімпе»:

– Дзяліў неяк адпаведны камітэт Дзяржаўныя прэміі СССР. Па разнарадцы перапала адна прэмія і беларусам. Думалі-варажылі высокія чыноўнікі – трэба даваць Панчанку. Ды тут падняўся член Камітэта Пятрусь Броўка ды паведаміў, што Панчанка піша вялікую паэму. Вось закончыць, маўляў тады і прэмію дамо – наступным разам. Разлік быў дакладны – Броўка сам стаў лаўрэатам. Праз некаторы час сустракае мяне адзін з камітэтчыкаў ды пытае: “Ну як там, Пімен, твая паэма?” А я пра тую паэму і не думаў. І смех і грэх. А прэмія ад мяне не ўцякла...

Наша размова перапыняецца – прыходзіць доктар з лечкамісіі. Колькі хвілінаў у пакоі гучыць чужая мова: чалавек у расхрыстаным белым халаце «деловито осведомляется о самочувствии», удакладняе з Зояй Кірылаўнай нейкія фармальнасці і кіруецца да дзвярэй. Панчанка ледзь паспявае сказаць наўздагон: «Хрыстос уваскрос!» (сустрэча адбывалася ў велікодныя дні). У пакоі запахла аптэкай...

Паэт і ўлада, адносіны моцных свету гэтага да беларускай культуры (нават на аснове дзі савецкай рэчаіснасці) – тэма цікавая, свайго роду феномен. Сапраўды, дзе яшчэ такое магчыма, каб кіраўнік дзяржавы не ўмеў размаўляць на мове гэтай дзяржавы... Панчанка гаворыць нетаропка, пагладжваючы ката, які прылёт поруч на ложку і прымружыў вочы ад асалоды:

– Уся бяда наша якраз у тым, што ў Беларусі доўгі час не было беларускага талковага кіраўніцтва. Як у той прыпавесці Караткевіча пра найгоршае ў свеце начальства... Праўда, Панамарэнка ў свой час ратаваў Купалу і Коласа – гэта калі былі замененыя ордэры на ордэны. (Факт, дакументальна не пацверджаны. – М. С.) Мазураў паспрабаваў быў выступіць на адным з партыйных форумаў па-беларуску, але калі Хрушчоў сказаў, што «ни черта не понятно», на гэтым усё і спынілася. Патолічаў дык той за планами і пастаўкамі ўвогуле свету не бачыў. Гэта ён нацягаў у Беларусь столькі розных заводаў. Нашым ці не адзіным чытачом з усіх высокіх начальнікаў быў Машэраў. Незалежны меў характар, не любіў, калі Масква ўмешвалася ў беларускія справы. За гэта і налажыў галавою... А пільнасць, вядома ж, была. Памятаю,

як паводле высокага загаду быў вымушаны перапісваць чатырохрадкоўе ў вершы «Родная мова», якое прыйшлося «не ко двору»:

Ці плачуя, ці пяю?
Восень. На вуліцы цёмна.
Пакіньце мне мову маю.
Пакіньце жыццё мне.

Так і друкаваліся ў зборніках радкі, якія задаволілі ўсіх:

Ці плачу я, ці пяю,
Ці размаўляю з матуляю –
Песню сваю, мову сваю
Я да грудзей прытульваю.

А Міхась Стральцоў нават назваў іх «так шчасліва народжанымі аднойчы, пранізлівымі і прачулымі...»

Жыццё не стаіць на месцы, шмат зменаў адбылося, шмат яшчэ адбудзецца. Ад аднаго хацелася б перасцерагчы – ад паспешлівасці. Неяк у Францыі мне давялося пабачыць Пантэон нацыянальных герояў. Дык вось, поруч з знакамітым рамантыкам Віктарам Гюго ды іншымі слаўтасцямі, што чынілі добрыя справы дзеля сваёй Айчыны, там знайшлося месца і Напалеону Банапарту, які дажываў сваё жыццё на востраве Святой Алены ў вялікай апале, адрынутае ўсёй Еўропай.

Гаворка ізноў вяртаецца да літаратуры, і Панчанка добрым словам узгадвае Пташнікава і Казько (усё своечасова чытаецца ім), паказвае цэлы стос кніжак маладых паэтаў, адзначае талент Леаніда Галубовіча. Успамінае, як аднойчы адведаць яго ў лякарню прыйшоў Анатоль Сыс з цэлым абярэмкам кветак. Расказвае паэт і пра сустрэчу з Купалам, паказвае кнігі з аўтографамі тых, з чыёй творчасці і складаецца беларуская класіка. На старэнькім, 40-х гадоў, выданні чытаю напісанае рукой Якуба Коласа: «Дарагому Пімену Панчанку. Дык будзь жа, браток паэтам-летапісцам і далей».

Прыемная неспадзяванка чакала мяне, калі адгарнуў том Івана Мележа: «Дарагі Пімен! Адзін з самых радасных успамінаў майго юнацтва – сінія-сінія, чыстыя-чыстыя вочы аднаго, тады малавядомага паэта. І яго чыстая, шчырая, светлая кніжка «Упэўненасць». Цяпер, азіраючыся, бачу: сінія вочы не ашукалі (хоць за жыццё пабляклі, сталі больш шэрыя): паэзія гэтага ўжо далёка-шырока вядомага «дзеда» – уся надзіва чыстая...»

Значыць, і я не прыдумаў пра дзве крыніцы святла...

* * *

Памятаю даўнавата бачанья два фотаздымкі з паэтам.

Усмешлівыя Панчанка і Васіль Быкаў на нейкім зімовым свяце – у шыкоўных кажухах, ажно зайздрасць бярэ – і па зімах тых марозна-снежных, і па кажухах, не на канвееры зробленых, і па ўсмешках зычліва-шчырых. І подпіс

да здымка, што ўспрымаўся натуральна і не выклікаў пярэчання нават у студэнта-максімаліста, – «Народныя».

Здымак другі, хоць і быў выгляджаны ў адной з паважных энцыклапедыяў, выклікаў несур'ёзныя асацыяцыі з камсамольска-справаздачным мерапрыемствам: шчыльны падлесак рук, супакоеныя дружнай аднагалоснасцю твары. І ў першых шэрагах – Пімен Панчанка з дэпутацкім сцяжком на грудзях.

Памятаю, з якой невялікай ахвотай купляў у букіністычнай краме апошні, чацвёрты, том збору твораў улюбёнага паэта, большую частку якога склалі яго выступы на пісьменніцкіх пленумах і г.д. Дзе паэт апынаўся ў неўласцівай яму ролі статыста. Дзе творчая фантазія скоўвалася ідэалагічна вывераным і выдаваным разам з пісьменніцкім білетам рэгулямінам – як сябе паводзіць і гаварыць на падобных сходах. Панчанка вяртаўся дамоў і даваў волю пачуццям – да астатку выказваўся ў вершах...

Перачытваю Пімена Панчанку – і згадваюцца радкі Барыса Пастарнака: «Сто слепащих фотографий Ночью снял на память гром». Так мне бачыцца панчанкаўская манера: успышка бліца, імгненная фіксацыя і уштукаванне гатовага твора ў дыхтоўную раму. Нездарма адна кніга Панчанкі гэтак і называецца – «Пры святле маланак». Паэт ніколі не забываўся на праўдзівую, на мой погляд, формулу: метафары – паравозікі паэзіі. Няма каму падпіхнуць хай сабе і не пустой пародай гружаныя вагоны – і стаяцьмуць яны нязрушна на ціхім паўстанку. У Панчанкі ж «чмыхнуў раз, чмыхнуў два шустры паравозік» – і верш ажыў, прыйшоў у рух:

Вясне так хочацца прысесці
На сакавітую траву.
Каштанаў факельнае шэсце
Ёй закружыла галаву.

Памятаю Каралішчавічы, 1984 год. Нас, студэнтаў-першакурснікаў, пасадзілі перад высокімі гасцямі – Нілам Гілевічам ды партфункцыянерам Іванам Антановічам – і прапанавалі задаваць пытанні. Мне карцела пацікавіцца ў партыйнага начальніка, ці не даводзіцца ён часам сваяком маёй бабулі Антановічысе, але больш спрактыкаваны аспірант Алесь Бяляцкі (будучы старшыня таварыства «Тутэйшыя») падбіваў на крамолу – спытацца, чаму мая родная «Гродненская правда» выдаецца не па-беларуску? Але цяжка было дачуцца праўды ў акругленых адказах прамоўцы. Ды і не гэта здавалася мне тады галоўным. Галоўнае было ў тым, што мы жылі ў невялікім дамку на ўзбоччы ад цэнтральнага палаца – на лецішчы Пімена Панчанкі! Мы доўга абвыкаліся ў адсырэлых сценах з ротамі адліжных пацёкаў на шпалерах (лецішча ўзімку не ацяплялася), прымяраліся да не новых пашарпаных ложкаў і крэслаў (як у іх ляжыцца і сядзіцца класіку?), не адразу адважыліся ў тых мемарыяльных пенатах на вакхічныя пасядзелкі з такімі ж бесклапотна-маладымі паэткамі... Пішу пра гэта без усялякай іроніі, проста хочацца, каб магчымы чытач зразумеў, кім ужо на той час быў для нас Панчанка.

А крытычныя папрокі можна закідаць каму заўгодна. З пазіцыі беларуса-незалежніка можна папракнуць Пушкіна з яго “імперскімі” радкамі: «Славянские ручьи ль сольются в русском море...» З антытаталітарнага гледзішча можна паўшчуваць Купалу, чые хлопчык і лётчык неабачліва ляталі над Крамлём. Можна ўпікнуць і Панчанку, што не на які-небудзь старадаўні курган ці замчышча (дзеля патрыятычнага выхавання) павёў унука, а ў Маўзалеі. Магчыма, грэх з гэтага насміхацца, ды сёння, калі любы графаман паспешліва лепіць гліняныя камы-вершы на актуальныя грамадзянскія тэмы, дазволю сабе зацывтаваць чатырохрадкоўе расейскага паэта Мікалая Глазкова, «паэта для паэтаў»: «Мне говорят, что «Окна ТАСС» Моих стихов полезнее. Полезен также унитаз, Но это не поэзия». Менш за ўсё трэба думаць пра прыкладное значэнне паэзіі.

А яшчэ варта памятаць, што сучаснікі паэта нараджаюцца пасля ягонай смерці. Бо з заканчэннем іх зямнога шляху, як правіла, пачынаецца іхняе літаратурнае, духоўнае, а значыць, – пазачасавае жыццё.

Прадчуваючы яго, Пімен Панчанка пісаў у адной з апошніх сваіх кніг: “І страшна запытаць у роднага народа: што ў Пімене табе маім?”

І хоць народ, як вядзецца здаўна, маўчыць, я ведаю адказ на гэтае пытанне.

ПАЭТ БЕДАРУСІ

На рэчыцкім Палессі, у Гарошкаве над Дняпром, у роднай паэтавай хаце, на пабеленай печы – барэльеф сэрца. Там, дзе звычайна вымураўваюцца адмысловыя пячуркі для запалак-сернікаў ці лучыны. Дзе звыкла цешаць вока промні-каснікі сонечнай цыбулі. Дзе дбайная гаспадыня наперад накажа муляру прыладзіць драцяны гаплік, на якім зручна прасушыць вопратку.

А тут – сэрца. Як абраз любові, які моўчкі пераглядаўся з маляваным абразом, што на покуці. Пад гэтымі позіркамі і гадаваўся Анатоль-Толік, сын Ціхана Сыса. Са старой пабеленай печы мураванае Сэрца глядзела на русявага хлапчука. Маці Божая – з покуці.

Ці не таму пазней у Сысавых вершах слова СЭРЦА станецца сэнсавай і частотнай дамінантай. У ягонай самай поўнай (і першай пасмяротнай) кнізе “Лён” у сугучных варыяцыях яно сустракаецца больш за сотню разоў. І ў іншых паэтаў найперш вабілі Сыса радкі, у якіх хай сабе жураўлінае, хай сабе вышыванае кратамі, а білася неўтаймоўнае і палымянае сэрца.

“Каб былі грудзі на завесах, дык бы сэрца паказаў”. Калі б не ведаў, што прыгаданая прыказка запісаная ў пачатку мінулага стагоддзя на Лагойшчыне, падумаў бы, што памяць паслужліва падсунула яшчэ адзін радок Сыса – настолькі гэта ягонае. Сэрца сваё ён адкрываў для ўсіх. Прычым адкрываў насцеж, не надта рупячыся пра ахоўныя засланкі і завесы, што мусілі ўсё ж засцерагаць ад празмерных пранікненняў.

Сысава паэзія апякае, як расплаўленая магма. Схаладнелыя пачуцці і словы ў паэтавым сэрцы дасягалі градуса кіпення – не, не стоградусавага ўзвару, а плаўлення жалезнай магмы! Каб затым у вратку натхнення гартаваліся і насычаліся моцай на вечнае жыццё вершы. Яны – своеасаблівыя сэрцаграмы паэта, па чыёй крывяноснай сістэме замест лейкацытаў і эрытрацытаў шугалі тысячавольтавыя шаравыя маланкі. “Я сам, як маланка”, – вызначаў свой стан паэт у хвіліны творчага гарэння.

Нездарма свой першы зборнік Анатоль назваў “Агменем”. А паэме пра “радаводнае дрэва беларусаў”, змешчанай у тым зборніку, даў імя “Агонь-птушка”. Нязгасны агонь палымнеў на Сысавым паэтычным ахвярніку. Агну паэт давяраўся і, не баючыся апёкаў, размаўляў з ім “вусны ў вусны”. Бо агонь – самая чыстая зямная стыхія.

Ці працяглае яно – ачышчальнае сумоўе з агнём? Кажучы папросту, ці мае паэзія, апрача якаснага, яшчэ і колькаснае вымярэнне? Максім Багдановіч – аўтар аднаго, але неўміручага “Вянка”. Паўлюк Багрым “выкаваў” усяго два творы: верш на паперы “Зайграй, зайграй, хлопча малы...” і верш у метале – жырандолю. Камусьці – мала. З гледзішча вечнасці – дастаткова.

З гледзішча вечнасці Анатоль Сыс пакінуў больш чым дастаткова. Асабліва калі ўлічыць, што сваім паэтычным крэсівам ён выкрасаў іскры маланкападобныя, прызначаныя не для распальвання труту, а для запальвання сэрцаў.

Калі вольналюбны Пегас і зможа хадзіць пад дугой, дык толькі пад вольтавай. На жаль, яна вельмі небяспечная для самога вершніка – можна згарэць на паўдарозе.

“Я яшчэ не попел і не прысак!” У гэтым воклічы паэтавым і надзея, што не пагасне зацеplены сэрцам зыркi агмень, і разуменне, што ўвесьчасна знаходзіцца пад напружаннем немагчыма і небяспечна.

Не, не праходзіць бяследна здабыванне паэтычнага агню. Дарагой цаной даводзіцца плаціць творцу за кожную здабытую іскрынку. Не толькі бяссоннем, спаленымі нервамі, але і жыццём. І гэты спаконвечны спосаб Праметэя, на жаль, не мае альтэрнатывы.

Таму не спяшайцеся папракаць творцу за працяглае маўчанне. Яно – ратавальнае, хоць адначасова і пакутнае. Аркадзь Куляшоў перад “Новай кнігай” (1964) маўчаў восем гадоў. Янка Купала – цэлых шаснаццаць, напісаўшы ў 1926-м развітальнае: “Я адплаціў народу, чым моц мая магла”. І хто ведае, да чаго б дамаўчаўся...

Не творачы – паэту жыць невыносна. Дні без вершаў – як абязводжаны пясок у пустэльні, высыхаюць, выпетрываюць і пазбаўляюцца сэнсу. Калі Бог запраграмаваў паэта на малітоўнае Слова, на высокае гучанне, то хто праграмуе яго на маўчанне? А магчыма, маўчанне – проста заменнік вершаванаму пустаслоўю? Тады і яно – ад Бога.

Бо паэт – Божая жалейка, у якую не мае права дзьмуць нячысцік. Права не мае, але карціць яму, часам, падкрасціся і выдзьмуць з тае жалейкі яе спеўную мілагучную душу. Толькі жалейка, настроеная Богам, мусіць і гучаць па-боску. Суладна і гарманічна, адпаведна з Божымі задумамі.

Анатоль Сыс у апошнія гады маўчаў, але не дазволіў запляміць гербоўнік свайго паэтычнага гонару. Не даў нячысціку зрабіць у жалейцы дадатковую адтуліну – дзеля фальшывай ноты.

Філосаф Мікалай Бярдзьеў пісаў, што сэнс творчасці – у сустрэчным руху да Бога, у супрацоўніцтве з Ім. Паэзія Сыса і ёсць трапяткім сустрэчным рухам, хоць сваю палову дарогі паэт адолець не спяшаўся. А чаго спяшацца, калі ў абодвух у запасе вечнасць...

З другога боку, праз вершы паэт выбаўляецца ад болю, які назапашваецца ў ім. Назбіраецца крытычная маса, а сродку для анестэзіі няма і няма... Боль выходзіць – разам з церневым вершам. І адбываецца катарсіснае ачышчэнне. Для паэта, літаратуры, нацыі.

Па балючасці Сысава паэзія ў сучаснай айчыннай літаратуры не мае сабе роўных. Кроў, крыж, сляза, атрута, агонь (агмень), вяртыгі – выспавадальная, болевая лексіка Сыса. Вобразы ягоныя (асабліва ў вершах апошніх гадоў, што мелі скласці так і не выдадзеную кнігу “Ягамосць”) жахаюць: “А над светам белы чэрап поўні”, “Беларусь мая – мая магіла”... У адным з Анатолевых

аўтографай слова “Беларусь” напісанае як “Бедарусь”. Выпадковасць? Звычайная апіска? Ці – паказальная?

Як паэт-пасіянарый, Анатоль Сыс спрабаваў весці за сабой народ. Не атрымлівалася... Сябры следам ішлі, паплечнікі ішлі, “Тутэйшыя” ішлі, а народ чухаў патыліцу. Зноў жа, як у Купалы: “Па колькі нам дасі чырвонцаў, калі мы пойдзем за табой?”. Канфлікт паэта з народам – з’ява ў Беларусі амаль традыцыйная. Бо адпачатку незразумела: што стаіць за словамі “беларускі народ”? Філософы над гэтай загадкай век цэлы біліся – не разгадалі. Пісьменнікі ў роднага народа дзве душы ўбачылі – а пэўнасці не было і няма. Паасобку людзі – як на рэнтгенаўскім здымку відны з усімі сваімі вартасцямі і недахопамі, а ў мільённай сваёй іпастасі ўяўляюць з сябе таямніцу вялікую. І што на душы ў народа – не ведае, напэўна, ніхто.

Думаю, калізія гэтая не аднойчы паглыбляла ў одум і Сыса. І прападала ў яго ахвота “з цэлым народам гутарку весці”. Іншая справа – з наведнікамі сталічнага Дома літаратара, ці з роднымі гарошкаўцамі. А пасля спробаў няўдалага сумоўя з народам застаўся верш-прысуд “Дух”.

Прыканцы 1980-х гадоў на менскім стадыёне “Дынама” адбываўся адзін з самых шматлюдных мітынгаў, ініцыяваны Беларускім Народным Фронтам. Слухачоў сабралася тысяч дваццаць, пераважна паслухмяная партыйная наменклатура, што прыйшла на стадыён па казённым абавязку службы. Сыс хадзіў і ажно трымцеў у прадчуванні яднання з народам. Але словы пра адраджэнне грузлі ў пыжыкавых шапках, як у заімшэлым балоце. Не дакрычацца, не дагукацца. І паэт адмовіўся выступаць. Помняцца яго ўмомант патухлыя вочы.

А чытаў Сыс, як і пісаў, – непаўторна. Праз хвіліну-другую ад першых прамоўленых словаў авалодваў аўдыторыяй, як маг-чарадзея. Адухоўлены твар, бездакорная дыкцыя, вібрацыі голасу – усё супадала і змушала безадрыўна слухаць. Энергетыкай паэт валодаў незвычайнай. Шаравыя маланкі і тут давалі пра сябе знаць.

Незабыўны яшчэ адзін выступ Анатоля Сыса. Увосень 1987 года ў Купалавым скверы сабралася грамада – адзначыць Дзень памяці Дзяды. Спачатку Анатоль электрызаваў слухачоў “Маналёгам “Тутэйшага”. “І Радзіма твая, паглядзі, – русакосая Янычаршчына”, – неслася над анямелым скверам, рэзануючы між абкарнанымі званіцамі касцёла і спічкакамі праваслаўнага сабора. А потым у чуйнай цішыні прагучалі імёны загубленых у 1930-я гады.

Уладзімір Хадыка... Валеры Маракоў... Тодар Кляшторны...

Здавалася, Сыс імёны не прамаўляў, а высякаў, як каменячос, на мармуры.

Міхась Чарот... Алесь Дудар... Цішка Гартны...

Здавалася, Сыс не памінальны спіс чытаў, а рэабілітоўваў усю расстраляную літаратуру, маючы на гэта паўнамоцтвы не ад павярхоўна-вярхоўных судоў, а ад самога Бога.

Анатоль Вольны... Алесь Салагуб... Юлі Таўбін...

Пасля тых Дзядоў узнік “Мартыралог Беларусі” – арганізацыя, якая нямала зрабіла для ўшанавання памяці рэпрэсаваных.

І ў паэзіі Анатоль Сыс любіў зладзіць пераклічку. Любіў адштурхнуцца ад чужога радка – Фэдэрыка Гарсія Лоркі ці Міколы Купрэева. І няма ў гэтым аніякай заганы. Бо ў паэтычным космасе сусветы паэтаў не ізаляваныя адзін ад другога. І межаў там не існуе. Наадварот, іх святло ўзаемаспалучаецца і прырастае суседнімі промнямі.

Ну каго, скажыце, абурае, што ў шэдэўральным “Я помню чудное мгновенье...” радок “гений чистой красоты” належыць не Пушкіну?.. Ці каму не дае спакою той факт, што Шастаковіч у сваёй Пятнаццатай сімфоніі выкарыстаў музычныя фрагменты з Расіні і Вагнера?.. Ці не задумана такое спалучэнне дзесьці на нябёсах і ці не ёсць яно яшчэ адной спробай дамагчыся найвышэйшай дасканаласці?

Прыемна чытаць вершы ў залах з наладжанай акустыкай. Але гук павінен адбівацца не ад сценаў ці скляпенняў, а ад людскіх душаў. У гэтым сэнсе няма вялікай розніцы, дзе гучыць паэзія – у Чырвоным касцёле ці на Пляцы Бангалор, адведзеным менскімі ўладамі пад “масавыя мерапрыемствы”. Але і душы людскія – сейсмограф ненадзейны. Сёння цябе слухаюць тысячы на плошчы, а заўтра – пяць сяброў на кухні. Найлепшы і самы дасканалы рэзанатар – час, а ён, як вядома, да ўсіх ставіцца з аднолькавай патрабавальнасцю. Змяняецца час, і верш раптоўна пачынае гучаць і рэзанаваць на новы лад.

Летась на міжнародным паэтычным фестывалі “Робосца-2005”, які ладзіцца на захадзе Польшчы, у размове з сэрбскім паэтам Даянам Мацічам я працытаваў Сысавы радкі пра тое, як у Дняпры “тры русалкі, славянкі тры янычаравых мыюць коней”. Працытаваў і адчуў, як раптоўна наструніўся сябра серб – два паэтычных светлы судакрануліся балючай для абодвух метафарай.

Дык дзе ж месца паэта ў гэтым далёка не ідэальным свеце? У высокай і зацішнай вежы ці, наадварот, на змагарных барыкадах?

Месца паэта – за пісьмовым сталом. А ўсе астатнія дарогі, дзе б яны ні пралягалі, – толькі подступы да таго стала і тых імгненняў пакутлівага шчасця, якія даводзіцца за ім перажыць.

Паэзія жыве ў паэтавай душы на ўзроўні інстынкту. Таму немагчыма забараніць нараджэнне радка. Ён прыходзіць – і ўсё. На выспах Акіяніі вядуцца птушкі, якія вымошчваюць свае гнёзды каменьчыкамі, а потым расфарбоўваюць іх сокам са сваіх дзюбак. І дзейства гэтае не што іншае, як інстынктыўны мастацкі акт. Птушкі-мастакі круглы год дыхаюць вільготным марскім брызгам, а таму не ведаюць, што такое сухмень і смага. Беларускія паэты ведаюць.

Кастрычнік 1989 года. У Доме літаратара праходзіць вечарына трыццацігадовага Анатоля Сыса. Выступоўцы сядзяць на сцэне ў даволі шматлюдным прэзыдыуме. Пакуль паэт у белым патрыцыянскім убранні заварожвае прыціхлую залу, я са збанка на століку наліваю ў шклянку падазрона чырвонае пітво. П'ю – сапраўды віно. “Жыць без паэзіі? Гэта ж пагібель! Жыць без віна? Гэта ж смерць удвойне.” А хто ж пажадае паэту падвойнай пагібелі...

Адзін з сямі мудрацоў антычнасці Анахарсіс яшчэ дзве з паловай тысячы гадоў таму даводзіў сваім бахусалюбным сучаснікам: “Любая вінаградная лаза дае тры гронкі – асалоды, п’яноты і мязоты”. Але як вызначыць межы паміж гэтымі трыма станамі – старажытны мысляр не патлумачыў.

Анатоль Сыс жыў з адчуваннем дараванай яму ад нараджэння свабоды. Паэзія яго была свабоднай, і сам ён аніякіх вярыгаў на сабе не цяпеў. “Ні грошай, ні славы – я волі хачу.” Як гэта рэдка ў жыцці бывае: вызначыць для сябе credo і да апошніх дзён трымацца яго. Сыс трымаўся. Большага бясрэрбраніка, чым ён, і ўявіць складана. Жыў у сваёй аднапакаёўцы, жывіўся чым Бог паслаў. Радаваў сябрам і знаёмым кнігі, рэчы, падараванья яму мастакамі карціны. З адным толькі партрэтама Максіма Багдановіча не разлучаўся. Мабыць, змог бы жыць і ў пячоры пустэльніка і вершы на сценах пісаць. Ёсць жа наскальны жывапіс, чаму наскальнай паэзіі быць не можа...

У паэзіі Анатоля Сыса шмат фантазмагарычнага. У рэальным жыцці ён таксама нярэдка дазваляў сабе розныя містыфікацыі. І ў свой апошні шлях выправіўся, выкарыстаўшы незвычайны антураж. Калі цела паэта выносілі з Дома літаратара, у небе расцвіталі гронкі салютаў. Чуліся ўзмоцненыя дынамікамі воклічы “Ура!” На календары было 9 траўня; Менск чарговы раз святкаваў Дзень Перамогі.

Падобнае дзейства адбылося ў 1918 годзе ў Парыжы. Калі з царквы святога Тамаша Аквінскага выносілі ў труне Гіёма Апалінэра, французская сталіца святкавала замірэнне з Нямеччынай. Тады натоўп таксама гарлавіў “Ура!”

Сыс і тут не ўтрымаўся, каб не зладзіць своеасаблівую пераклічку. Апошняю. З паэтам, якога любіў, які называў бутлі з шампанскім найлепшай у свеце артылерыяй. Продкі якога, Кастравіцкія, былі беларусамі.

Шырокавядомы матыў у беларускіх народных песнях: хлопец гіне на вайне, а яго конь сам-адзін, без вершніка, прыбывае дадому.

Можа, і Сысаў паэтычны Расінант, самотны, вярнуўся ў Гарошкаў, блукае па зарослым бальнягом старажытным Гарадзішчы.

“Ой, сівы конь стаіць...”

Сівы крылаты конь, што хадзіў пад вольтавай дугой.

СТОКНІЖЖА АЛЕГА ЛОЙКИ

Здрабнела сучасная літаратура – у модзе кароткія жанры: абразкі, эсэ, замалёўкі. Чытач апраўдваецца: няма калі чытаць. Раман сёння яўна не ў чытацкім фаворы. Беларускі верш таксама зазнае тэндэнцыю да скарачэння, нездарма асаблівую папулярнасць апошнім часам набылі трохрадковыя хоку ці пяцірадковыя танкі. Не паэты пайшлі, а праз аднаго *танкісты, хакуісты і басёкі* (гэтыя наследуюць японцу Басё). Ведама ж, сцісласць – сваячка таленту.

Знаёмы выдавецкі работнік нядаўна паскардзіўся – атрымаў заданне “Людзей на балоце” даходліва пераказаць на... пяці старонках. Для абітурыенцкага падручніка. Хутка пачнуць скарачаць Біблію. Але ж літаратура – гэта не толькі сюжэт, з якога, як з разарванага ланцуга, можна дастаць пару звенчакоў. Характары не скароціш.

Таму буйныя формы – не прыхамаць аўтараў і не спосаб зарабіць. Збор твораў Льва Талстога займае 90 тамоў. Фёдара Дастаеўскага – 40. Антона Чэхава – 35. Бальзака ашчадных французы ўпіхнулі ў 30. Ніл Гілевіч распачаў выданне свайго 23-тамовіка. Якуб Колас умясціўся ў 20-ці. Янка Купала і Уладзімір Караткевіч маюць па 10 тамоў. А што далей? “Не ў колькасці справа, а ў якасці, – чую я голас. – Вунь Паўлюк Багрым...”

Адзіны багрымаўскі верш я таксама люблю. Але заманулася мне аднойчы даведацца – хто самы пладавіты беларускі аўтар? Пасля пэўных росшукаў атрымалася, што Алег Лойка. Я тройчы перападлічваў, каб не памыліцца, але ўсё сышлося: два гады таму ён выдаў кнігу ўспамінаў “Дрэва жыцця” з парадкавым нумарам 100! Для падстрахоўкі я пракансультаваўся са слоніўскім паэтам і краязнаўцам Сяргеем Чыгрыном і менскім энцыклапедыстам Янкам Саламевічам. Яны пацвердзілі стокніжжа свайго земляка. Сто кніг прычакаў з варштата Скарыны паэт, прэзаік, літаратуразнаўца, гісторык літаратуры, перакладчык Алег Антонавіч Лойка! Гэта рэкорд, які ў інтэрнэтную эпоху мае ўсе шанцы застацца непераўздыдзеным.

Вядома, не ўсе кнігі свайго універсітэцкага выкладчыка я маю ва ўласным кнігазборы. Але галоўныя – стаяць на паліцы: двухтамовая “Гісторыя беларускай літаратуры”, раманы пра Я. Купалу і Ф. Скарыну ў прэстыжнай калісьці маскоўскай серыі “ЖЗЛ”, выбранае “Скрыжалі” з прадмовай Рыгора Семашкевіча... Люблю перакладзены Лойкам томік Поля Верлена “У месяцавым ззянні”. З апошніх набыткаў пахваляюся дзвюма ягонымі аўтарскімі анталогіямі: “Маланкай жагнанья” (нямецкія рамантыкі) і “Ад Буга да Віслы” (польская паэзія). Апошняя – яшчэ адзін рэкорд. У яе ўвайшлі пераклады са 180-ці польскіх паэтаў, што жылі і тварылі ў XX стагоддзі. З такім размахам у нас яшчэ ніхто не перакладаў.

Чаму Лойкаваму Верлену верыш? Бо ведаеш, што перакладчык у Калеж дэ Франс на юбілеі Адама Міцкевіча выступаў па-французску. І Айхендорф з Навалісам на яго не ў крыўдзе – ён у Енскім універсітэце сваю нямецкую мову не адзін год дасканаліў. І з самім Мацеем Казімірам Сарбеўскім Лойка змог сумовіцца без пасярэднікаў, бо яшчэ падлеткам вучыў лаціну ў

слонімскай гімназіі. А ўжо што Лесьмян з Норвідам яго за свайго лічаць, то тут няма аніякага сумневу: адна з Лойкавых паэтычных кніжак – польскамоўная. Дзіву даюся, як прафесар яшчэ і на такія эксперыменты часу дабраў?

Лекцыі Алега Лойкі захаплялі студэнтаў-філолагаў. Ён з такім імпэтам крэсліў на дошцы кругі-схемы, з такім энтузіазмам расказваў пра Гусоўскага і Купалу, што нешматлікія на філфаку хлопцы забываліся адказваць на запіскі дзяўчатаў. Здагадкі прафесара мяне ашаламлялі. Па якой дарозе ехаў Скарына ў Кракаў? Іншага шляху тады не было – толькі праз Слонім, Зэльву, Ваўкавыск, Горадню. Юнацкая фантазія на ўсё здольная, і я тут жа на лекцыі лёгка ўяўляў, як стомлены Францішак просіцца нанач на дзядзінцы Сынковіцкай царквы, да якой ад маёй роднай вёскі рукой падаць.

Памятаю паэтычныя вечарыны на філфаку – “Аснежаныя рытмы”. Тады я ўпершыню пабачыў Рыгора Барадуліна, Міхася Стральцова, Уладзіміра Някляева. Рэй на тых вечарынах нязменна вёў Алег Лойка. На іх мы, студэнты, намагнічваліся паэзіяй на ўсё астатняе жыццё.

Памятаю паседжанні літаратурнага аб’яднання “Узлёт”. Паэт-прафесар зычліва выслухоўваў нашыя рыфмаванкі і ніколі нікога не адштурхоўваў ад паэзіі. Колькі пачаткоўцаў за трыццаць гадоў вывеў ён за руку на ўзлётную паласу літаратуры, паставіў на крыло!

Памятаю, як вазіў ён нас, першакурснікаў, кудысьці на менскую ўскраіну, у “Гасцеўню Галубка”. Каб напітваліся беларушчынай, загнанай тады, як і цяпер, у запечак культуры.

Згадваю дзве сустрэчы з Алегам Антонавічам – у Крывічах на маёй Зэльвеншчыне і ў Слоніме.

У крывіцкім клубе гуло вяселле, я прыехаў з недалёкага Дзярэчына на матацыкле. Тармазнуў, пабачыўшы праз адчыненныя насцеж дзверы галавакружныя піруэты полькі. Ды яшчэ больш здзівіўся, згледзеўшы ў віхурным танцы ўзмакрэлага вясёлага прафесара. А праз колькі хвілінаў ён ужо чытаў мне лекцыю па гісторыі Крывічаў, звыклым рухам раз-пораз папраўляючы залатыя дужкі акуляраў. Аказалася, дзядзька ягоны з Крывічаў, і сам паэт залічае сябе да крывіцкага роду...

У Слоніме, на Лабазоўцы, паэтава сядзіба відавочна мемуарнела. Мемуарнеў муроґ, па якім басаноґ хадзіла ці не ўся беларуская літаратура. Мемуарнеў дубок, пасаджаны над Шчарай лонданскім прафесарам Арнольдам Макмілінам. Мемуарнелі дыхтоўныя бочкі ў падвале, з якіх пацягвалі самаробнае віно сапраўдных і будучыя класікі. Мемуарнелі дзверы ў той падвал, спісаныя іх аўтогарафамі. Я чытаў, помніцца, і прыгадваў, што знакамітую “Начную песню вандроўніка” Гётэ напісаў менавіта на дзвярах паляўнічай хаткі.

У сонечных Афінах ёсць храмы з фрэскамі і барэльефамі, якіх не відно з зямлі. Чалавек не можа бачыць створаных старажытнымі майстрамі шэдэўраў. Значыць, тагачасныя скульптары і мастакі тварылі не для людзей,

а для Бога, які бачыць усё. Безумоўнай ухвалы заслугоўвае такая чыннасць майстроў, але асабіста мне больш даспадобы мастацтва, даступнае воку, слыху і ўсім астатнім органам успрымання. Ці, калі наўслед за Скарынам, яно не толькі “Богу ко чти”, але і “людям посполитым к доброму научению”.

Творчасць Алега Лойкі падкрэслена дэмакратычная. Акадэмічныя даследаванні напісаныя мовай, зразумелай і школьніку. Паэтычныя балады нагадваюць гутарку: “Быў хлопец з-пад Слоніма родам, у Слонім прыйшоў сувязным...” Лойкавага Шылера можа чытаць дзед на прызбе, і не спатрэбіцца тлумачальны слоўнік.

Я схіляю галаву перад Стокніжжам Алега Лойкі. Гэта каласальная праца. Яна пад сілу толькі чалавеку, які паводле зацікаўленняў сваіх, апантанасці сваёй павінен быў нарадзіцца ў эпоху Леанарда, што і фрэскі пісаў, і саборы будаваў, і парашуты праектаваў.

Тысячы студэнтаў слухалі Лойкавы лекцыі-імправізацыі, якія было немагчыма заканспектаваць, але пасля якіх хацелася прызнавацца ў каханні дзяўчыне высокім стылем Кірылы Тураўскага. На правах аднаго з тысячаў я асмелюся нагадаць прафесару пра адну няздзейсненую задуму — біяграфічны раман пра Максіма Багдановіча.

Хай бы ўзнікла годная трыяда – Скарына, Купала і Багдановіч.

Я чакаю сто першую кнігу.

ПАЛОННІК БОГА АПАЛОНА

Водзіцца ў рэках Афрыкі і Еўразіі незвычайная расліна чылім. Белая кветка, узорныя, нібы выразаныя з бляхі, лісты, гнуткае сцябло незаўважна пераходзіць у карань. Чылім незвычайны тым, што ён – плавун, плаве па рацэ, прыб'ецца да берага, упадабае мясціну і – апускае якар-корань, чапляецца за дно. А надакучыць на адным месцы – падбірае карань і плаве далей. За сваё кароткае жыццё чылім-вандроўнік бясстрашна пераадоўвае колькісоткіламетровыя адлегласці, абжывае чужыя берагі і сваёй прагай да жыцця здзіўляе людзей, якія занеслі яго ў Чырвоную кнігу.

Нягледзячы на тое, што вада ў рацэ ад вусця да дэльты аднолькавая і яе хімічная формула H₂O не змяняецца, напэўна, чыліму бывае няпроста прыстасоўвацца да штораду новых умоваў жыцця. Дно бывае і тупкае, і камяністае, і глеістае, ды і сакавітыя лісты прынадныя для рознай падводнай жывёнасці. А суадпаведны з хуткасцю рачной плыні дрэйф не можа ўратаваць ад імклівай востразубай андатры. Але чылім не дранцвее ў страху, абвіўшыся дзе-небудзь ля палі моста, выжывае, знаходзіць спакойную затоку і дапільноўвае свой зорны час росквіту...

Natura sic voluit. Так пажадала прырода.

Жыццялюбны, бязбоязны чылім прыгадваецца мне, калі думаю пра лёсы беларускай эміграцыі. Жыве чалавек на зямлі, урабляе сваю ніву, і раптам – праносіцца віхура, разбурае ягоны дом і гоніць бяздомнікам у незнаёмы свет. І трэба ратавацца, трэба не згубіцца ў рэках людской распачы, трэба, як таму, чыліму, абжываць новыя берагі.

Эміграцыя перакладаецца з лацінскай мовы бяскрыўдным словам перасяленне. Прыхавана чуецца ў ім нават падзяка (згадайма італьянскае *gracie*) – за магчымасць перапісаць чарнавік жыцця: а раптам другая спроба акажацца больш удалай. Але пакіданне роднай зямлі не па сваёй волі – гэта найперш трагедыя. Трагедыя для чалавека, для сям'і, для краіны. А для творцы? Тут адназначнага адказу няма. Уяўляецца сабе аблашчанага публікай рэспектабельнага паэта Дантэ, які ў садочку пад фантанамі піша “Боскую камедыю”? А калі б у 1824 годзе расейскі ўрад не выслаў Адама Міцкевіча ў аддаленыя ад Беларусі губерні, ці пабачылі б свет славутыя “Крымскія санеты”? Наўрад ці з'явілася б у сусветнай паэзіі і перліна “Міцыры”, каб Лермантаў не трапіў у выгнанне на Каўказ, пад кулі вольналюбных горцаў... Ёсць, ёсць нейкая патаемная павязь паміж выгнаннем і духаўздымным палётам душы чалавечай.

Кветка на вадзе. Гармонія слова. “Краса ніколі не памрэ на свеце...” Паўтысячы гадоў гэтым радкам Шэкспіра, паўстагоддзя яны гучаць па-беларуску ў перакладзе Уладзіміра Дубоўкі. Шэкспіраўскі запеўны санет прыходзіць на памяць, калі бяру ў рукі вершы Рыгора Крушыны. Паэт з Божай ласкі, безрадзімец, выгнаннік, ён не трымаў за душой злосці на эпоху, у якую давялося жыць. Ён і над полем бітвы, у бразганні мячоў, чуў спеў жаўрука. Ён не мог жыць паводле формулы *ira facit poetam* – гнеў спараджае паэта. Нягледзячы на тое, што паэтам ён сябе адчуў акурат на эміграцыі, на

руінах паваеннай Еўропы, калі цэлымі народамі кіравала помста – за загубленыя ў ваенным міжагнёўі жыцці, за паламаныя лёсы.

Ад 1947 года, з часу выхаду ў свет зборніка “Лебедзь чорная” вядзе адлік часу паэтычны хранометр Рыгора Крушыны. Згадайма, які гэта быў час. У незлічонай колькасці з варштата Гутэнбэрга, рэквізаванага ў пераможанай Нямецчыны, сыходзілі хваласпевы кіроўнай партыі і яе мудраму правадыру. На заходніх межах савецкай імперыі паспешліва ўзводзілася жалезная заслона. І падважваць яе лірычным вершам не варта было і брацца. Паэты разам з усімі бежанцамі адплывалі на далёкія мацерыкі. Караблі ставалі на якар у партах Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі, Аўстраліі, Новай Зеландыі. Пачыналася новае жыццё.

Карабель можа і не вярнуцца ў порт прыпіскі. Паэта, дзе б ён ні быў, як бы далёка ні адплываў ад радзімы, заўжды ў любую буру-гайданку трымае на абраным фарватэры толькі адзін якар. І якар гэты – родная мова. Паэт злучаны ім са сваім народам, з нацыянальнай культурай, і гора яму, калі ён легкадушна пазбаўляецца гэтага злучва.

Нарадзіўся Рыгор Крушына (сапраўднае прозвішча Казак) 20 лістапада (паводле новага стылю – 3 снежня) 1907 года ў вёсцы Бязвержавічы на Случчыне. Бацька будучага паэта Міхал Акімавіч Казак быў афіцэрам царскага войска, падчас персідскай кампаніі ачолюваў вайсковую пошту. Маці Марыя Янаўна працавала на гаспадарцы. Падчас Першай сусветнай вайны Казакам, як і тысячам другіх беларускіх сем’яў, давялося бежанцамі шукаць прытулку ажно ў Разані. Там Рыгор закончыў трохгадовую народную школу і паступіў у гімназію. Але – чужым хлебам сыты не будзеш, і, як толькі надарылася магчымасць, Казакі падаліся на родную Случчыну, дзе і прайшло юнацтва Рыгора.

У 1924 годзе ён разам з братам Міколам запісваецца на агульнаадукацыйныя курсы ў Слуцку, заснаваныя чатырма гадамі раней – наўзамен зачыненай Слуцкай беларускай гімназіі. Гімназія атрымлівала субсідыі ад Урада БНР, ад Беларускага нацыянальнага камітэта ў Менску, а першым яе дырэктарам быў Радаслаў Астроўскі. Гімназісты ў вачах бальшавіцкай улады дарэштны скампраметавалі сябе ўдзелам у беларускай моладзевай арганізацыі “Папараць-кветка”, у антысавецкім паўстанні, таму гімназія была пераўтвораная ў шараговую школу II-й ступені. Адчыніліся курсы. Але і на іх ровень шкалення быў даволі высокім. Варта згадаць, што выкладаць беларускую мову ў Слуцк з няблізкай сталіцы наезджаў Якуб Колас. Настаўнічаў на курсах і Юры Лістапад – у нядаўнім мінулым сябра Беларускай Рады Случчыны, актыўны паўстанец, які ў родны горад вярнуўся нелегальна з Польшчы, дзе пераседзеў бальшавіцкія рэпрэсіі.

На курсах браты Казакі далучаюцца да беларускага краязнаўчага гуртка і з дапамогай сяброў пачынаюць выпускаць рукапісны часопіс “Наша слова”, які выходзіць пад лозунгам: “Няхай жыве вольная Беларусь!”. Для часопіса пішуць пераважна чатыры аўтары - Апавядальнік Алесь (Рыгор Казак), Самотны Міхась (Міхась Макарэня), Малы Язэп (Мікола Казак) і Пачатковы Міхась (Міхась Дземідовіч). Псеўданімы, зразумелая рэч, – для канспірацыі. Але карыснай плошчы 88-старонкавага выдання не хапае для самарэалізацыі

творчых намераў юнакоў, і яны паспяхова засвойваюць жанр улётак. Улёткі распаўсюджваліся па случкіх ваколіцах, нагадвалі палымяныя лісткі “Мужыцкай праўды” і мелі яўна антысавецкі характар:

“Таварышы, раней нас душыў пан, а цяпер душыць бальшавік. Сяляне, годзе вам спаць! Прачніцеся! Савецкая ўлада натравіла суседа на суседа, брата на брата, каб вы не верылі адзін другому і не згаварыліся проці ўлады. Сяляне! Арганізуйцеся ў хаўрусы! Ваш вораг не сусед, а бальшавік! Далоў новых паноў-камуністых! Яны вас ашукалі і далей будуць ашукваць. Нас сілком падзялілі. Адно частку Беларусі душаць польскія паны, а другую – маскоўскія бальшавікі. Далоў ашуканцаў! Няхай жыве Вольная злучная Беларусь!”.

Заклікі на ўлётках амаль даслоўна паўтаралі лозунг з вокладкі “Нашага слова”, а словы “нас... падзялілі” нібы цытаваліся з твора выкладчыка курсаў Якуба Коласа, з ягонага верша “Беларускаму люду”, напісанага пасля трагічнага для Беларусі Рыжскага замірэння: “Нас падзялілі – хто? Чужаніцы, Цёмных дарог махляры...”

Зразумела, што ўлада пільна адсочвала ўсе праявы атысавеччыны на неспакойнай Случчыне. ППУ не драмала і звыкла пачало распрацоўку чарговай арганізацыі. У 1925 годзе арыштоўваюцца Юры Лістапад, уся рэдкалегія “Нашага слова”, а таксама некалькі сялянаў, якія дапамагалі расклеіваць улёткі. Кіраўнік ППУ па Беларусі Іосіф Апанскі падпісвае ордэр на ператрус у Якуба Коласа. Пясяняр, які па задуме карных органаў павінен быў узначаліць антысавецкую змову на Меншчыне, на допыце прызнаў толькі знаёмства з Лістападам, усё астатняе катэгарычна адпрэчыў. У Міколы Казака, які па маладосці не меў аніякага ўяўлення пра канспірацыю ды іншыя змоўніцкія хітрасці, гэпэўшнікі знайшлі камплект нумароў часопіса і сшытак з вершамі брата. Васемнаццацігадовы Рыгор, дапытаны 25 кастрычніка 1925 года, мусіў прызнаць сваё аўтарства ў “Нашым слове” і сяброўства ў студэнцкім гуртку, мэтай дзейнасці якога была адбудова вольнай і незалежнай Беларусі.

У менскім Доме працаўнікоў асветы 5 сакавіка 1926 года распачаўся судовы працэс, пазней названы Лістападаўскім. За тры месяцы да працэсу І. Апанскі дае інтэрв’ю карэспандэнту газеты “Савецкая Беларусь”, дзе распісвае, як ягоныя падначаленыя “ліквідавалі контррэвалюцыйную групу ў Слуцкай і Менскай акругах”. Шэф беларускага ППУ, спяшаючыся сфармаваць грамадскую думку, блытае факты і імёны (прыкладам, называе Лістапада Рыгорам), беспадстаўна вінаваціць удзельнікаў гуртка ў тэрарызме і абяцае ім хуткае судовае разбіральніцтва.

Шырокага грамадскага розгаласу І. Апанскі і сапраўды дамогся. У фанатэцы аўтара гэтых радкоў зберагаецца зроблены ў 1999 годзе запіс успамінаў Максіма Лужаніна – апошняга пазасталага на той час у жывых сведкі Лістападаўскага працэсу. Па словах М. Лужаніна (дарэчы, таксама вучня Лістапада), у Дом працаўнікоў асветы было не прабіцца, каля ганка стаяў натоўп, людзі адкрыта сімпатызавалі тым, хто апынуўся на лаве падсудных: Ю. Лістападу, М. Макарэню, М. Дземідовічу, М. Казаку (Рыгор быў вызвалены з-пад варты пасля допытаў). У зале ў першым шэрагу сядзелі Я. Купала і З. Бядуля, у якасці сведкаў і экспертаў на судзе выступалі Я. Колас, М. Гарэцкі,

С. Рак-Міхайлоўскі, А. Смоліч, З. Жылуновіч (Ц. Гартны). Пракурор, спасылаючыся на артыкул 62 крмінальнага кодэкса (удзел у контррэвалюцыйнай арганізацыі), патрабаваў для падсудных найвышэйшай меры пакарання – расстрэлу... Але працэс цягнуўся амаль два тыдні, жарсці патроху сціхалі, і ў ноч з 17 на 18 сакавіка быў абвешчаны вырак – усе атрымалі па пяць гадоў вязніцы: Ю. Лістападу вырак пакінулі ў сіле, астатнім тэрмін зменшылі да двух гадоў, М. Казака, улічваючы яго малады век (15 гадоў!), урэшце асудзілі ўмоўна і вызвалілі. Асуджаным пашанцавала: ішоў 1926 год, пазней з падобнымі “злачынцамі” савецкая Феміда не асабліва цацкалася. Праўда, шанцунак ім выпаў усяго толькі часовы – у 1938 годзе Лістападу прыгадаюць-такі мінулыя грахі і расстраляюць, Казак-малодшы будзе арыштаваны паўторна і згіне ў гулагаўскіх нетрах годам раней. Лёс астатніх “лістападаўцаў” – невядомы...

Зразумела, усе гэтыя падзеі, удзельнікам і навочным сведкам якіх давялося быць Рыгору Казаку, не маглі не пакінуць следу ў ягонай уражлівай душы. Воляю выпадку ён паспеў выхапіцца з-пад махавіка пачварнай рэпрэсіўнай машыны, якая неўзабаве распачне свой жудасны чалавекапавал на адной шостаі частцы зямное цвердзі.

На суд над братам і паплечнікамі ў Дом працаўнікоў асветы Рыгор хадзіў ужо студэнтам-другакурснікам Белпедтэхнікума – і тады ўстановы сlynнай, якая неўзабаве (за часамі міністра асветы Усевалада Ігнатоўскага) ператворыцца ў элітны гадавальнік настаўніцкіх і літаратурных кадраў. Белпедтэхнікум на той час ачольваў вядомы педагог, правадзейны сябра Інбелкульту і будучы рэктар БДУ Язэп Каранеўскі, у ім выкладалі браты Антон і Язэп Лёсікі, Якуб Колас, геолаг і паэт Міхайла Грамыка, мовазнавец Мікола Байкоў, матэматык Аляксандр Круталевіч, кампазітар Уладзімір Тэраўскі. У тэхнікуме ўжо вучыліся будучыя літаратурныя раўналеткі Рыгора – Максім Лужанін, Антон Адамовіч, Пятро Глебка, Наталя Вішнеўская, Сяргей Дарожны, Зінаіда Бандарына, Валеры Маракоў, Уладзімір Сядура, Віктар Казлоўскі... Моладзь хінулася да літаратуры, сталічныя перыёдыкі ахвотна друкавалі пачаткоўцаў, ці не кожная шматтыражная газета лічыла сваім абавязкам выдаваць літдадаткі. Паводле ўспамінаў колішняга белпедтэхнікумаўца М. Лужаніна, рэдакцыі ў той час нярэдка атрымлівалі ад старшыняў выканкамаў суправаджальныя лісты падобнага зместу: “Пры гэтым накіроўваецца 30 фунтаў вершаў, напісаных паэтамі з нашай воласці”. Карацей кажучы, час для ўваходзінаў у літаратуру быў надзвычай спрыяльны.

Рыгор Казак у 1927 годзе становіцца сябрам “Маладняка”, праўда, не ў лепшы для аб’яднання час. У самай масавай да нядаўняй пары літаратурнай арганізацыі краіны (каля пяці соцень аўтараў!) адбылося ўжо некалькі расколаў, частка самых таленавітых пісьменнікаў пакінула “Маладняк”. Прычына арганізацыйнай неразбярэхі – улада хацела трымаць літаратараў на кароткім павадку і, выкарыстоўваючы іх энергію і таленты, уплываць на народныя масы. Спробу падначалення літаратуры трапна схарактарызаваў У. Дубоўка ў паэме “І пурпуровых ветразяў узвівы”:

Ты думаеш, культура ходзіць
у портках ката слаўнае камуны,
у портках генерала Галіфэ?

Або у марынарцы ходзіць Фрэнча –
другога ката, ката нашых дзён?

Няцяжка здагадацца, які “кат нашых дзён” хадзіў на той час у фрэнчы – ён глядзеў з кожнай газетнай паласы, з кожнага плаката.

Зусім нядоўга набыўся Р. Казак у “Маладняку”, нават ні разу не надрукаваўся ў часопісе літаб’яднання. У тым жа 1927 годзе ён выходзіць з дарэшты зачаўрэлай арганізацыі – разам з Паўлюком Шукайлам, Петрусём Броўкам, Янкам Відуком (Скрыганом), Уладзімірам Прыбыткоўскім, каб заснаваць новую суполку – “Беларускую літаратурна-мастацкую камуну”. Яе лідэр (таленавіты як арганізатар і залішне крыклівы як паэт) П. Шукайла дамогся ва ўлады фінансаў на новы часопіс “Росквіт”, дзе з’яўляюцца і першыя паэтычныя імпрэсіі Р. Казака. Парадаксальна, але факт: Шукайла будаваў сваю калялітаратурную кар’еру акурат на крытыцы такіх лірыкаў, як Казак, упікаючы ім гранне на “пяшчотных струнах” ды поцяг да “пярыннага блажэнства”. Пэўна, доўга не набыўся б паэт і ў “камуне”, але яна неўзабаве распалася сама. Тым жа 1927 годам азначыўся і праявілі дэбют Казака: у “Чырвоным сейбіце” (ілюстраваны дадатак да “Беларускай вёскі”) выходзіць яго апавяданне “Круцель”. Потым Казаковы праявілі творы яшчэ некалькі разоў з’яўляецца ў друку, але іх аўтар паступова разумее, што не ў прозе яго прызванне, што яго высокае натхненне, яго “Моцарт” (стан, калі радок дыктуецца звыш) – у паэзіі. Як музыка спрабуе новы інструмент і дапамагвае гармонію з дапамогай камертона, так і паэт услуховаецца ў мілатоніку ўласнага радка:

Зацвітае думак сенажаць,
Нават кветкі так не зацвіталі.
Чую, чую – клавішы дрыжаць,
Не заціхлі гукі на раялі.

Але даслухаць “дрыжанне клавішаў” не выпадае, бо эпоха пачынае біць у літаўры. А паэт апынаецца ў чужароднай для любой творчасці атмасферы вайскавай казармы. Конны полк, у якім давялося служыць, стаяў у Гомелі, там жа ў паэтаў-кавалерыстаў Рыгора Казака, Сяргея Ракіты і Вячаслава Палескага выходзіць у свет зборнік вершаў “Разгон” – адзін на трох. У кніжку ўвайшло восем вершаў Казака, пра якія ён абсалютна слухна палічыў патрэбным у далейшым забыцца. Кавалерыйскі галоп часова заглушае музыку, і ў голасе паэта пачынаюць гучаць нехарактэрныя для яго мілітарныя ноткі: “Мой верш – не гукі арф, а шрот”.

Неўзабаве ў кнігарнях з’яўляецца другі, ужо самастойны зборнік Рыгора Казака “Паэзія чырвонаармейца” (1931), якім ён пазней таксама наўрад ці ганарыўся. На вокладцы пад прозвішчам аўтара стаяла ўдакладненне – “член БелЛЧАФу” (Беларускай літаратурнай арганізацыі Чырвонай арміі і флоту).

Мабыць, зборнік быў зусім нялішнім у сумных вайсковых бібліятэках, дзе стаяў на адной паліцы з шэра-аднолькавымі статуамі. У параўнанні з імі кніжка яўна выйгравала і магла выклікаць перасмешкі на занятках па баявой і палітычнай падрыхтоўцы. Часам здаецца, што з падобнай мэтай яна

і пісалася, іначай навошта паэту-кавалерысту, паклаўшы даланю на эфес шаблі, раптам самапарадыйна называць сябе “гейзерам высокіх пачуццяў...”

Пасля звальнення з войска Р. Казак вярнуўся ў Менск і пабраўся шлюбам з Яўгеніяй Мікалаеўнай Петраковай – інжынерам малочнай прамысловасці, якая прыехала ў Беларусь з Ростова-на-Доне. У іх нарадзіўся сын Ігар, шчаслівая маладая сям’я зняла кватэру ў доме Сянькоўскіх непадалёк ад сталічнага вакзала. Паэт шмат піша, рыхтуе да друку кнігу з суадпаведным эпосе назовам “Шкумат пачуцця” (яна так і засталася ў рукапісе).

На сярэдзіну 30-пачатак 40-х прыпадае і зацікаўленне Р. Казака перакладамі. Перакладчыкаў у рэдакцыях тады з’арыентоўвалі на “правільныя” творы. Скажам, у 1940 годзе ў Менску гасцявала грамада польскамоўных пісьменнікаў з нядаўна далучаных заходніх абласцей БССР. У “ЛіМе” пад здымкам задаволеных гасцей змяшчаюцца аператыўна перакладзеныя іх творы. Р. Казаку тым разам дастаўся верш Тэафіла Главацкага “Лётчык”. Але паэта цягнула да праверанай часам класікі, і ён перакладае санеты і баллады А. Міцкевіча, вершы Л. Украінкі, дапамагае загаварыць па-беларуску сваім знакамітым сучаснікам – У. Маякоўскаму, Б. Пастарнаку. Выбар апошніх невыпадковы. Пастарнак прыязджаў у Менск на Усесаюзны літаратурны пленум, бараніў ад літаратурных касталомаў далікатнага Уладзіміра Хадзьку, цытаваў яго вершы ў арыгінале. А Маякоўскі пасля паездкі па Беларусі засведчыў сваю любоў да беларускай мовы ў крылатым чатырохрадкоўі:

Я немало слов придумал вам,
взвешивая их, одно хочу лишь:
чтобы стали всех моих стихов слова
полновесными, как слово «чуеш».

За гэтакія рэверансы варта было аддзячыцца...

Паперакладаўшы маскоўскіх зычліўцаў беларускай літаратуры, Рыгор Казак і сам едзе ў Маскву – паступае ў Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт, потым пераводзіцца з яго на сцэнарны факультэт Інстытута кінематаграфіі. Дыплом сцэнарыста атрымлівае ў 1935-м. Па ўсёй краіне, як грыбы, раслі кінатэатры, кіно на вачах рабілася найгалоўнейшым з мастацтваў, прафесія кінематаграфіста ўваходзіла ў моду. У Ленінградзе распачынае дзейнасць кінафабрыка “Савецкая Беларусь”, здымаецца першы айчынны мастацкі фільм “Лясная быль”. Слаўны савецкі кінематограф сама ўбіраўся ў сілу, як грымнула вайна...

Падчас нямецкай акупацыі паэт жыве ў родным Слуцку, дзе загадвае кінатэатрам. Зрэдку друкуецца (ужо як Рыгор Крушына) у “Беларускай газэце”, “Раніцы”, “Беларускім работніку”. Той, хто схільны папракнуць паэта за гэта, хай растлумачыць мне адну рэч: чаму ў беларускамоўнай “Раніцы” друкаваць лірыку ганебна, а ў расейскамоўнай “Сталинской молодёжи” прэстыжна?

Усе тыраніі на свеце падобныя, як сіямскія блізняты. Усе яны пачынаюць з абмежавання свабоды слова, а заканчваюць шыбеніцамі і канцлагерамі для

іншадумцаў. Каб не быць галаслоўным, прывяду дзве цытаты, пакінуўшы чытачу права самому рабіць высновы.

“Кожны мастак мае права тварыць свабодна, але мы, камуністы, павінны накіроўваць яго творчасць”.

“Мастак павінен развівацца свабодна, без уціску збоку, але мы патрабуем аднаго: прызнання нашых перакананняў”.

Першая цытата належыць Леніну, другая – Альфрэду Розэнбергу. Хто ў каго пазычыў мудрую думку пра “свабодную” творчасць – для нас вялікага значэння не мае. Як бачым, клопат у іх быў адзін.

Пазасталая ў 1941 годзе ў Менску жменька дзеячоў культуры (пісьменнікі А. Салавей, Н. Арсеннева, М. Сяднёў, Х. Ільяшэвіч, Ю. Віцьбіч, Ант. Адамовіч, кампазітар М. Равенскі, спявак В. Селях-Качанскі, гісторык М. Шкялёнак) намагаюцца і ў ваеннай калатнечы рабіць усё магчымае дзеля ўратавання беларускай самасці. І сёе-тое ўдаецца: патроху адраджаецца нацыянальнае школьніцтва, тэатр, пачынаюць выдавацца кнігі. Але ў “новай” Нямецчыне, як і ў “старым” Савецкім Саюзе, беларускаму народу адводзілася маргінальная роля, усе новыя-старыя акупанты найперш дбалі пра павелічэнне сваёй жыццёвай прасторы. Марачы пра Lebensraum аж да Урала, Гітлер, тым не менш, у 1942 годзе вёў сакрэтныя перамовы са Сталіным, падбухторваючы таго да сумеснай вайны супраць ЗША, а ў выпадку згоды гатовы быў нават змяніць колер свастыкі на дзяржаўным сцягу з чорнага на чырвоны...

У 1944 годзе Рыгор Крушына пакідае Беларусь, як аказалася – назаўсёды. Пакідае, каб уратаваць сябе, свой талент. А талент, па словах Я. Баратынскага, – “заданне Бога, якое неабходна выканаць у любых абставінах”.

Сёння можна толькі здзіўляцца, як беларусы – птахі пераважна не пералётныя – здолелі так хутка акліматызавацца на чужыне. І не проста акліматызавацца, а за кароткі час наладзіць паўнаўартасны культуратворчы і адукацыйны працэс: заснаваць дзесяткі перыёдыкаў, выдавецтваў, навучальных устаноў, моладзевых арганізацый. Вось далёка няпоўны пералік выданняў, што з’явіліся ў паваеннай Заходняй Еўропе: “Беларускія навіны”, “Моладзь”, “Божым шляхам” (Парыж), “Беларус на чужыне” (Лондан), “Студэнцкія весткі” і “Крывіцкі светач” (Мюнхен), “З беларускага жыцця” (Зальцбург), “Наперад” (Вялікая Брытанія), “Звіняць званы старой Саф’іі” (Рэгенсбург), “Шляхам жыцця” (Ватэнштат), “Голас беларусаў” (Шлезвіг), “Вольнае слова” (Ольдэнбург), “Бацькаўшчына” (Остэргофэн)... Толькі ў адной Нямецчыне выходзіла 49 выданняў. Бальшыня з іх, праўда, мела вельмі кароткі век.

Былы “ўзвышэнец” Юрка Віцьбіч гуртуе вакол сябе літаратараў-эмігрантаў, у выніку з’яўляецца аб’яднанне “Шыпшына” з сур’ёзным творчым патэнцыялам, для разгарнення якога яўна бракуе сціпрых магчымасцяў аднайменнага рататарнага часопіса. На яго старонках сталела цэлае плеяда таленавітых аўтараў, якія цягам наступных дзесяцігоддзяў будуць годна

прэзентаваць беларускую літаратуру на выгнанні: Наталля Арсеньнева, Алесь Салавей, Масей Сяднёў, Міхась Кавыль, Уладзімір Дудзіцкі, Мікола Цэлеш, Рыгор Крушына... У дэкларацыі “Шыпшыны” сярод іншых знаходзім і гэтакія пункты: “працаваць над стварэннем вялікай літаратуры”, “стаяць на варце поўнае творчае свабоды”, “пільнавацца высокай мастацкай якасці твораў”. Апрача задачаў чыста літаратурных, “шыпшынаўцы” ставілі перад сабой і прыкладную палітычную мэту: не даць пашырыцца расколіне між прыхільнікамі БНР і БЦР, прымірыць “крывічоў” і “зарубежнікаў”, “усходнікаў” і “заходнікаў”. На жаль, палітычныя звадкі палагодзіць не ўдалося, і яны яшчэ доўга атручвалі жыццё ўчарашнім аднадумцам, час ад часу выплэскаючыся і на старонкі літаратурных выданняў.

Жывучы ў лагеры для выгнанцаў у Заходняй Нямеччыне, Рыгор Крушына выдае кнігу “Лебедзь чорная” (1947), у якой і намёку няма на колішнія “кавалерыйскае” вершатворства. З трэцяй спробы ён патрапіў нарэшце ў сваю паэтычную стыхію, якой і будзе трымацца цягам усяго астатняга жыцця. Дыянісійскае светаадчуванне паступова перамагае эсхаталагічнае, ад якога, дарэчы, беларуская паэзія не магла пазбавіцца з часоў Багушэвіча. Служыць у светлым храме бога Апалона народжаны быў Максім Багдановіч, але “мігдаловы горкі пах” не адпускаў яго ні на хвіліну, штотраза нагадваючы сакраментальнае *memento mori*. Танатас у беларускай літаратуры не-не ды і браў вяршэнства над эрасам, што магло прывесці да сумных вынікаў (як у самім прыгожым пісьменстве, гэтак і ў дэмаграфіі).

У праграмным, загалоўным вершы кнігі “лебедзь чорная з перасечаным крылом” мае свайго антыпода – гусь белую, што ляціць “з ласкай сонечнай” на Радзіму. У гэтым творы закладзеная глыбокая сімволіка: святло і цемра уступаюць у супрацьборства. І святло перамагае. Як і ў пазнейшым класічным вершы С. Гаўрусёва: “Чорны воран, белы лебедзь, вам далёка да радні” (дарэчы, духоўнае сваяцтва гэтых двух твораў адразу кідаецца ў вочы). “Лебедзь чорная” сталася апошнім прыстанішчам для духаў цемры. Творы Крушыны, як сіфанафоры ў марскіх глыбінях, робяцца носбітамі святла, яны люмінісцэнтныя па сваёй прыродзе. Вось лексіка толькі аднаго верша: “белая віла”, “сонца”, “пячоры казачнай святло”, “праменні”, “празрыстыя хвалі”, “прыгожы свет”.

Паказальна, што ў Рыгора Крушыны няма ніводнага верша пра вайну. Хоць ён быў яе сучаснікам і пра ваенныя падзеі меў магчымасць атрымліваць дастаткова поўную інфармацыю. Выключэнне – прысвечаны сыну Ігару верш “Пад дажджом агню” (1944), у якім вайна падаецца як казачны сюжэт:

Пад гарою ў царстве сонным
Ян-царэвіч на кані
Б’ецца з волатам-драконам,
Меч гартуецца ў агні.
На грудзях таго дракона
Заламаны чорны крыж.

Варта падкрэсліць, што верш напісаны ў Нямеччыне, у Штутгарце - у логвішчы яшчэ даволі агрэсіўнага “дракона”, у якога хоць і не адрасталі

новыя галовы заместа сцятых, але агню ў пашчы яшчэ хапала, каб спапяліць мільён-другі ахвяраў.

Праз год “дракон” сканаў, але беларусы ў Нямецчыне не ўздыхнулі з палёгкай. Савецкая радзіма іх не чакала, чакалі іх лагеры на Калыме ці ў Комі АССР – змрочнае царства-гаспадарства яшчэ аднаго “дракона”. Па лагерах для перамешчаных асобаў ездзілі савецкія прапагандысты, агітавалі вяртацца ў СССР, дзе ўсе грахі будуць велікадушна дараваныя, дзе ўсіх чакае вялікая стваральная праца. Паэтка Вольга Таполя (Зубко) паверыла, вярнулася і – дзесяць гадоў правяла ў Гулагу. Ант. Адамовіч успамінаў: пасля адной з лекцыяў ён падышоў да лектара, былога сябра па “Узвышшу”, і пачуў ад яго кароткае, сказанае напаўголасу: “Не едзь”.

Жыццё ў лагеры для перамешчаных асобаў нагадвала чаканне на вакзале. Людзі пільнаваліся сваіх клункаў і чакалі цягніка, які з невядомых прычынаў затрымліваўся. Так міналі дні, тыдні, месяцы, гады... Наўрад ці падобныя ўмовы спрыяльныя для сур’ёзнай творчасці, пра нейкае матэрыяльнае заахвочванне гаварыць таксама не выпадала. І ўсё ж пісьменнікі не адчувалі сябе забытымі, дзесяткі выданняў прапаноўвалі ім сваё супрацоўніцтва, добрыя аўтары ішлі нарасхоп. Часопіс “Сакавік” (Остэргофэн, выйшла ўсяго тры нумары) надрукаваў без згоды аўтара Крушынаву паэму “Персідская легенда”, прызначаную для “Шыпшыны”. Паэт вымушаны быў даваць тлумачэнні Юрку Віцьбічу.

Там жа, у лагеры, Рыгор Крушына напісаў паэму “Эротава скрыпка” і пераказаў вершам “Песню песням Саламона” – вядомы біблейскі гімн каханню. Гэта было нязвычайнае чытво для беларускай публікі, якая на той час не магла не быць кансерватыўнай – падобных тэкстаў па-беларуску да гэтай пары папросту не было. Песням Саламона, здаецца, так і не знайшлося месца на старонках усіх згаданых вышэй 49-ці друкаваных і рататарных выданняў. Што ж, не будзем дакараць іх выдаўцоў, тым больш (красамоўны факт!) і метраполія як магла аберагала цноту роднай літаратуры: наступны пераклад старажытнага *шэдэўра*, зроблены Васілём Сёмухам, упрыгожыць наша краснае пісьменства толькі праз паўстагоддзя: Песня Песням выйдзе 8-тысячным накладам на трох мовах (па-беларуску, па-ангельску і па-расейску) ужо ў незалежнай Беларусі.

Калі ўявіць паваенную беларускую літаратуру ў выглядзе аркестра, то расклад музычных інструментаў мог выглядаць наступным чынам. Праваруч ад дырыжора (пад смокінгам – усё той жа фрэнч, у які апрадалі культуру яшчэ ў 20-я гады і нарэшце аправалі) пагрозліва гудуць басэталі. Леваруч, у аддалі, самазабыўна бубняць бубны. З імі саборнічаюць кантрабасы. Пасярэдзіне вухаюць трубы, валторны і трамбоны... Выконваецца араторыя “Як добра ў краіне савецкай жыць”. Зразумела, што скрыпічна-эратычнае сола Крушыны ў гэтым аркестры было непатрэбным. Але яно гучала, хоць і без асаблівай надзеі быць пачутым. “Вось гэта музыка сама / сабе гучыць. Ёй справы мала, / што дзесьці музыкі няма, / што дзесьці музыкі не стала” (М. Стральцоў). Музыка самакаштоўная: і ўзвышаныя прэклічы зорак, і лірычныя перамовы двух сэрцаў адбываюцца і без зацікаўленага прыслухоўвання збоку.

Я пад Эротава іскрыпку
Імправізую песнятвор.
Вулкан свой жар хаваў углыбку,
А потым зрынуў на прастор.

Я – твой Везувій, ты – Пампея,
Імпэтнай лавай абыйму,
У позніх прыцемках сагрэю
І на вяршыню уздыму.

Цікавае прачытанне “Эротавай скрыпкі” даў даследчык беларускай эмігранцкай літаратуры з Нью-Ёрку Лявон Юрэвіч. Ён уважае паэму “разгорнутае эратычнае метафарай”, у якой вытрыманыя этапы: уверцюра, развіццё тэмы, соітус, кульмінацыя (аргазм), фінал. Такім чынам, крушынаўскі любоўны тайнапіс быў нарэшце-такі расчытаны. Застаецца пашкадаваць, што адбылося гэта не пры жыцці аўтара, які ў лістах да сяброў неаднойчы наракаў на маўчанне крытыкі адносна сваёй творчасці.

Увогуле, сапраўдная паэзія – гэта тайнапіс, шматсэнсавасць якога спасцігаецца не адразу. Як і ноты, паэзію дадзена чытаць не кожнаму. Паэтычнаму таленту патрабуецца талент чытацкі. Прыгадайма, колькі новых сэнсаў адкрыў Алесь Разанаў у знаёмым кожнаму са школьнай парты купалаўскім “Мужыку”! А як перабраў літаральна па складах Анатоль Клышка багдановічаўскую “Пагоню”, ён *выканаў* яе, як натхнёны скрыпач музычную п’еску! Уладзімір Набокаў узяўся каментываць “Яўгена Анегіна”, у выніку на паўтары сотні старонак пушкінскага тэксту набралася 700 старонак каментара!

Часам творы літаратуры чакаюць на такое прачытанне стагоддзямі.

Не варта думаць, аднак, што Рыгор Крушына не меў свайго чытача. Меў і чытача, і слухача, бо не цураўся публічных выступаў. Скажам, улетку 1949 года разам з Міхасём Кавылём і Янкам Золакам браў удзел у літаратурнай вечарыне ў лагерах Бакнанг. Што ён там чытаў? Думаецца, тую ж “Лебедзь чорную”, “Малітву выгнанца”, “Мроі” – вершы, якія маглі гучаць і з эстрады.

На пачатку 50-х лагерах бежанцаў у Нямеччыне расфармоўваюцца, і іх насельнікі раз’язджаюцца па свеце. Алесь Салавей трапляе ў Аўстралію, Уладзімір Дудзіцкі – у Венесуэлу, Сяргей Хмара – у Канаду, Наталля Арсеннева і Масей Сяднёў – у Злучаныя Штаты Амерыкі. Наўслед за імі ў снежні 1952 годзе выправіўся ў ЗША і Рыгор Крушына. Новы год сустракалі пасярод Атлантычнага акіяна на караблі “Генерал Мюір”, які вазіў амерыканскіх жаўнераў у Карэю, а на зваротным шляху падбіраў на свой борт эмігрантаў.

У ЗША паэт удзельнічае ў заснаванні Беларускага Інстытута навукі і мастацтва (БІНіМа), у стварэнні нью-ёркскага аддзела Беларуска-Амерыканскага задзіночання. Складае першыя нумары бінімаўскага альманаха “Конадні”, у выходных дадзеных якога падаецца хатні адрас паэта: R. Kazak, 191 Henri St., New York, 2 USA. У “Конаднях” друкуе вершы і апавяданне “Чорныя Дразды” – пра нямецкі канцлагер для ваеннапалонных

пад Менскам. У апаবাদанні знайшла сваё выйсце тэма вайны, што ніяк не клалася на арфічныя струны паэзіі.

На другім кантынентце прыжыцца было няпроста, эмігранты з Беларусі напачатку не мелі ні страхі над галавой, ні працы. Даводзілася перабівацца выпадковым і мазольным заробкам: Н. Арсеннева закатвала слоікі з гароднінай на кансервавай фабрыцы, Ю. Віцьбіч на фабрыцы ткацкай працаваў запакоўшчыкам, М. Кавыль уладкаваўся дворнікам пры фабрыцы медычнай, чорнарабочымі на заводах падпрацоўвалі М. Сяднёў, У. Клішэвіч, Р. Крушына, Я. Золак... І наўрад ці трэба вохкаць ад спачування: маўляў, во як эксплуатавалі паэтаў праклятыя капіталісты! Прыгадайма, як кавалак хлеба надзённага даваўся паэтам пры саветах: як М. Цвятаеву не бралі мыць посуд у літфондаўскую сталоўку, як Л. Геніюш пазбавілі паўстаўкі прыбіральшчыцы ў зэльвенскай больніцы...

Рыгору Крушыну рэдка выпадалі дарункі лёсу. Даводзілася часцей пляць супроць плыні. І хоць, паводле У. Дубоўкі, “у перашкодах дух расце”, трэба быць волатам, каб без стомы крышыць тыя перашкоды. Але і волаты ўрэшце знаходзяць спачынак пад валатоўкамі, што ўжо казаць пра людзей, пазбаўленых роднай зямлі пад нагамі.

Мабыць, гэта быў дарунак лёсу, – не абжыўшыся ў ЗША, паэт вяртаецца ў Мюнхен і пачынае працаваць у беларускай рэдакцыі радыё “Вызваленне”. Жыццё набывае страчаны сэнс. Праца са словам, праца для Беларусі, магчымасць займацца любімай літаратурай – што яшчэ трэба эмігранту?

Да таго ж, у Нямецчыне Рыгор Крушына сустракаецца са сваёй даўняй знаёмай Галінай, якая неўзабаве становіцца ягонай жонкай і – музай на доўгія гады. Апошняя акалічнасць абавязвае нас распавесці пра яе больш падрабязна.

Галіна нарадзілася ў Пецярбургу, па мячы мела продкаў-немцаў (прозвішча яе бацькі было Гамэр), па кудзелі ж у яе радаводзе значыліся французы, маці паходзіла з роду Лябрэнс. На пачатку 30-х гадоў Галіна працавала стэнаграфісткай у Саюзе пісьменнікаў, дзе пазнаёмілася з Янам Скрыганом і выйшла за яго замуж. Прыгадайма: Крушына (тады яшчэ Казак) і Скрыган (на той час – Відук) разам уваходзілі ў шукайлаўскую літаратурна-мастацкую камуну, сябравалі, але наўрад ці маглі здагадацца, якая далікатная акалічнасць спалучыць у будучыні іхнія зямныя лёсы... У 1936-м Скрыган трапляе пад чарговую хвалю барацьбы з нацдэмамі, арыштоўваецца і пад канвоем пакідае Беларусь на доўгія васемнаццаць гадоў. Галіна з маленькім сынам Усеваладам застаюцца ў Менску. У вайну іх вывозяць на прымусовыя работы ў Нямецчыну, адкуль яны, нічога не ведаючы пра лёс бацькі і мужа, не вяртаюцца. (У сваю чаргу, ссыльны Я. Скрыган думаў, што яго сям’я загінула ў разбамбаваным Менску – пра гэта яму паведамілі менскія знаёмыя.) І вось – нечаканая сустрэча ў нямецкім гарадку Рэмшайд, успаміны пра гады маладосці, сардэчныя пачуцці... Рыгор і Галіна ствараюць новую сям’ю, жывуць у Керпэне пад Кёльнам, потым перабіраюцца ў ЗША. А сын Галіны Усевалад Скрыган так ніколі і не сустрэўся са сваім родным бацькам, на якога, дарэчы, вельмі падобны; ён і цяпер жыве ў нямецкім горадзе Дуйсбург...

“Гаворыць радзеё “Вызваленне”. Пры мікрафоне Кастусь Рамановіч...” – патанаючы ў атмасферных бяздоннях і пераадольваючы шум глушылак, далятаў да Беларусі голас. Чулі яго многія, нямногія ведалі, што належыць ён паэту Рыгору Крушыну, які ў радзеёэфіры выступаў пад псеўданімам. Займаўся пераважна літаратурнымі перадачамі, рыхтаваў гэтак званыя “скрыпты”, якія паралельна друкаваліся ў газеце “Бацькаўшчына”. Жывыя прыгадкі пра тых, каго ведаў, з кім сустракаўся ў далёкія 20-30-я гады: пра Ю. Лістапада і Я. Коласа, К. Чорнага і М. Чарота, Я. Пушчу і П. Шукайлу, пра alma mater – незабыўны Белпедтэхнікум...

Там жа, у Нямеччыне з-пад пяра Рыгора Крушыны выходзіць паэма “Кантата самотных”, напісаная акуратнай рансаравай страфой (увогуле, у галіне формы паэт меў цікавыя напрацоўкі, але пра гэта пазней). Летуценнік, рамантык Крушына ніколі не імкнуўся быць летапісцам, стараўся асабліва не ўмешвацца ў палітыку, хоць разумеў, што сучасная цывілізацыя ператварыла і дыягенаўскую бочку, і вежу-кастэлю ў незваротныя анахранізмы. “Кантата самотных” заснаваная на гістарычнай канкрэтыцы, у ёй паэт упершыню вяртаецца да падзеяў на Случчыне, “калі чужынцы бралі хлеб, / паролі скрозь, шукалі, дзе б / знайсці хоць зерне і забраць.” Не адпускае паэта і постаць брата Міколы, з якім разам ішлі супраць улады, а на пакуты ў пекла гулагу пайшоў ён адзін.

Ці льга цяпець, калі мой брат
Глядзеў замучаны з-за крат,
Пытаў, за што ён вязнем стаў?
Калі чужынцы ў нашай хаце
Перабіралі ўсё багацце...
Калі чужынцы секлі лес, –
Смяротны жаль у сэрца лез,
Гадзюкай джаліў жаль цяжкі.
Дык як памсціць за здзек над Маці,
Якую каты ў каземаце
Мардуюць, рэжуць на кусках?

Дынамічная, экспрэсіўная “Кантата самотных” засведчыла, што ў руках майстра і пяшчотная скрыпка можа падмяняць баявую сурму і клікаць на змаганне. Прыгадайма: менавіта за ігру на скрыпцы, толькі за скрыпічныя *pizzicato* ў свой час Паганіні адлучылі ад царквы.

Крытык Ант. Адамовіч у сваім вядомым творы “Супраціў саветызацыі ў беларускай літаратуры” (1958; выйшаў спачатку па-ангельску) антысавецкіх дыверсій у вершах і паэмах розных аўтараў навывяўляў безліч, нават у “Слове аб паходзе Ігара”, а “Кантаты самотных” чамусьці не заўважыў.

Падобную ніцавокасыць праявіў не толькі адзін Ант. Адамовіч. Р. Крушыну на эміграцыі працягвалі трактаваць як адарванага ад рэальнага жыцця творцу, які шпацыруе па аблоках і збірае зоры ў шапку. З падобнымі закідамі выступалі ў друку М. Кавыль, К. Акула (тэма не абмяжоўвалася творчасцю Крушыны: можна прыгадаць паэтычную пікіроўку Н. Арсенневай і М. Сяднёва пра “ціхую браму”).

Ці мелі сэнс падобныя дыскусіі? І праз якую браму - Ціхую ці Вострую з яе “ваякамі на грозных канях” мусіць штодня хадзіць паэт? Пытанні рытарычныя. Як не прымусіш халерыка цалюткі дзень выседзець на адным месцы, а флегматыка – таньчыць да раніцы брэйк-данс, так і паэта не варта наштурхоўваць на неўласцівыя яму дзеянні.

Жыццё на эміграцыі давала свае перавагі. Найперш – адсутнасць цензуры, ад якой занепадала літаратура метраполіі. Савецкія (ці падсавецкія) пісьменнікі не заўсёды маглі адмовіцца ад трафарэта, які ўвесьчасна падсоўваўся ім на пісьмовы стол. А пісаць пад трафарэт улада спрабавала прымусіць усіх: і пачаткоўцаў, і класікаў. Ужо ў часы галоснасці народны паэт Беларусі Пімен Панчанка прызнаўся, што забароненых цензурай вершаў у яго набіраўся ладны зборнік. Янку Брыля прымусілі выкінуць некалькі сцэнаў з рамана «Птушкі і гнёзды». Практычна кожная аповесць Васіля Быкава праходзіла ў друк са шматлікімі купюрамі. Пералік можна працягваць, фактаў падобных не бракуе, хоць далёка не ўсе яны зафіксаваныя ў памяці жывых.

Другі момант. Пісьменнік-эмігрант духоўна працягвае жыць на радзіме (пра якар-мову мы ўжо гаварылі). І погляд на родныя, але па-затымсветныя рэаліі збоку, здалёку, звысоку дае каштоўны досвед. Гэта – як касманаўт на зямлю глядзіць і бачыць, што яна трохі прыплюснутая, а не ідэальна круглая, як на глобусе. Але пакуль не завіснеш над ёю дагары нагамі і не агледзіш у ілюмінатар – не адчуеш асаблівай ахвоты з Пталемеем спрачацца. Расейскі паэт паходжання ліцвінскага Уладыслаў Феліцыянавіч Хадасевіч калісьці напісаў: “Счастлив, кто падает вниз головой – / мир для него хоть на миг, а иной”. Дык вось: эміграцыя дае магчымасць пабачыць свет трохі іншым. І гэта таксама істотна.

Калі б не чужамоўны свет навокал... Калі б не абыякавасць суродзічаў, з якімі апынуўся на адной выспе...

У 1957 годзе Рыгор Крушына, падрахаваўшы сваё трыццацігоддзе ў літаратуры выданнем “Выбраных твораў”, выступае на старонках “Бацькаўшчыны” з “думкамі аб паэзіі”. Лейтматыў артыкула: чаму ў век НТР паэтычнае слова не ў пашане? Трэба сказаць, што тут беларускі паэт апярэдзіў Барыса Слуцкага з ягоным “что-то физики в почёте, / что-то лирики в загоне”. Абодвум не хацелася, каб “веліч адступала ў лагарыфмы”. Не ў характары Крушыны было скардзіцца, ён хутчэй меў за мэту справакаваць дыскусію, раскатурхаць чытацкае грамадства. І гэта яму ўдалося – “Бацькаўшчына” з паўгода публікавала водгукі. Але, насуперак сваёй натуры пачаўшы за супакой, паэт закончыў бадзёрым спічам у хвалу паэзіі: “Добры радок – гэта сцежка ў людскую душу. І сапраўдны паэт мае шмат такіх сцежак. Ён не будзе скардзіцца, што яго не разумеюць, не чытаюць. Ягонья пачуцці і настроі прамянеюцца ў народзе. І ніякія перашкоды, ніякія бар’еры не адгародзяць яго ад чытача, нават калі крытык ганіць ягоныя творы або ігнаруе іх маўчаннем”.

“Silentium: маўчы і ўтойвай думак рой...” Усё ж гэты цютчаўскі пастулат Крушыну закранаў як найменей. Дзеля аб’ектыўнасці прызнаем, што кнігі

ягонья выходзілі даволі рэгулярна, Беларускі Інстытут навукі і мастацтва ў Нью-Ёрку тройчы ладзіў яго вечарыны, а ў Квінскім каледжы пры Гарвардскім універсітэце Я. Запруднік пра паэта чытаў адмысловыя лекцыі.

А які ж водгук ад усяго гэтага быў на радзіме? Можна з пэўнасцю сказаць, што Рыгора Крушыну на радзіме больш слухалі, чым чыталі. Як і другіх беларускіх літаратараў з вольнага свету. На ўсе прымачы не хапала глушылак, радыёхвалі ўпарта не хацелі цэнзуравацца. І ўлада мусіла рэагаваць на галасы з-за жалезнай заслоны. А ўжо калі рэагавала, то з усіх відаў зброі. Артыкул “Не вам беларусамі звацца”, падпісаны васьмю вядомымі пісьменнікамі з Менску, у 1966 годзе быў надрукаваны ў “Звяздзе”, у тыднёвіку “Літаратура і мастацтва”, у “Голасе Радзімы”, у маскоўскай “Літаратурнай газете”, у зборніку памфлетаў “На задворках”, прагучаў па савецкай радыёстанцыі “Родина”. Адрасоўваўся ён персанальна Р. Крушыну-Рамановічу, Ю. Віцьбічу-Стукалічу, К. Акулу-Козыру.

Не да месца тут пералічваць усе эпітэты, якімі пафасна хрысьцілі савецкія пісьменнікі несавецкіх – сам час іх прымірыў. Згадаю толькі, што артыкул заканчваўся дасціпнай парадай: уваходзячы ў літаратуру, выцірайце ногі!

Літаратары-эмігранты скарысталі з парады: адказ быў вытрыманы ў надзвычай дыпламатычным тоне, “крыўдзіцелі” высакародна называліся ў ім “аўтарытэтнымі і вядучымі сярод маладога пакалення”. На пафасныя абвінавачванні прагучалі аргументаваныя прэрэчэнні, на якія новых контраргументаў у больш ваяўнічага боку не знайшлося. Пад адказам стаяў і подпіс Рыгора Крушыны.

Прыведзены прыклад – толькі адзін маленькі эскіз да вялікага батальнага палатна пад назвай “Халодная вайна”.

Via est vita. Дарога – гэта жыццё. Згаданае лацінскае выслоўе магло б паслугаваць эпіграфам да ўсіх без вынятку кніг Рыгора Крушыны. Ён шмат вандраваў па свеце, яго натхнялі Капры і Венецыя, Пампея і Сіцылія, Парыж і Ерусалім, Сахара і Дамаск. У вершах мясцовы каларыт перададзены настолькі адчувальна, што здаецца, і пісаліся яны непасрэдна ў падарожжах. Месца выдання на кнігах пазначана таямніча: Нью-Ёрк-Мюнхен. Так і ўяўляецца падпольная друкарня дзе-небудзь на неабжытай выспе пасярод Атлантыкі.

“Выбраныя творы” (1957) Р. Крушыны на старонках “Бацькаўшчыны” рэцэнзаваў Ст. Крушыніч (Станкевіч). Супадзенне псеўданімаў не гарантавала, аднак, прыхільных ацэнак. Крытык, над сім-тым паразважаўшы і сёе-тое паразжаваўшы, падвёў рысу: “Крушына ў галіне паэтычнай формы і мастацкіх прыёмаў не робіць ніякае літаратурнае рэвалюцыі, а ідзе працярэбленым традыцыйным шляхам”.

Быццам паэты – пагалоўна рэвалюцыянеры, якія так і мараць закласці бомбу пад спаракхнелыя літаратурныя падмуркі. Каб на месцы курнай хаціны будаваць светлы палац. Але літаратура – гэта, мабыць, адзіны дом, які не падлягае суцэльнаму зносу, ён увесьчасна перабудоўваецца і дабудоўваецца, прычым са страхі, з коміну, з дыму над комінам.

Мне чамусьці здаецца, што заўвага рэцэнзента зачепіла паэта за жывое, і вузельчык на памяць быў завязаны. З цягам часу Р. Крушына пачне мэтанакіравана працаваць над абнаўленнем формы. Праз амаль два дзесяткі гадоў у аўтарскай прадмове да свайго зборніка “Сны і мары” ён напіша: “Паэзія – спрадвеку прыхільніца прыгожага слова, прыбіраецца ў пышныя строі: метафары, алітэрацыі, багатыя рыфмы, арыгінальны рытм. Паэзія мае і класічныя формы – санеты, трыялеты, рандо, актавы, тэрцыны. У беларускай літаратуры пачынальнікам форматворчасці быў Максім Багдановіч. Пазней беларускія паэты (Уладзімір Дубоўка, Язэп Пушча і інш.) скарысталі часткова з гэтых формаў. Але шмат якія формы паэзіі аж да гэтага часу засталіся некранутымі. Я пастараўся, паводле сваіх магчымасцяў, даць прыклады не толькі вышэйзгаданых, а і розных іншых формаў”.

Чытаючы “Сны і мары”, не перастаеш здзіўляцца майстэрству і вынаходніцтву аўтара. Наўслед за М. Багдановічам ён смела абжывае космас паэзіі, здабываючы ў дэкаратыўных парках і непралазных сэльвах ды высаджваючы ў беларускія паэтычныя гаі экзатычныя дрэўцы.

Вось першая беларуская таўтаграма:

Смутақ спякотны.
Слухаю спевы сняжынак.
Стогне сухотны
Сіплы суглінак.

Сівер спакоем
Сцішаны, сушыць смужынкi.
Срэбным сувоем
Сце́ле сняжынкi.

Спевы сняжынак.
Сонца сівое сумуе.
Сёння спачынак.
Сад салютуе.

Сэрца спавіта
Спрутам сакрэтных спружынак:
Сны селеніта,
Спевы сняжынак.

А вось першы беларускі паліндром – верш (вяршыня штукарства!), які чытаецца аднолькава злева направа і справа налева:

Горад. Там шмат дарог.
Гонар. Атара ног.
Маса. А сам
Я аматар. Трата мая –
Сачу час.
І марамі
Я сунуся:

Я – і лаза і азалія.

Апрача таўтаграмы і паліндрома, Рыгор Крушына прыдумаў першыя айчынныя туюгі, канцону, секстыну лірычную, віланель, газель, трыялет рапалічны. У зборніку “Сны і мары” змешчаныя 86 вершаў, і амаль у кожным – маленькае адкрыццё. Паэт, як цыркавы сілач чыгуннымі шарамі, лёгка жангляваў раней нечуванымі ў суч. бел. паэзіі (як пісалі ў савецкіх энцыклапедыях) гіпердактылічнымі рыфмамі, забаўляўся рознааціскнымі амонімамі...

“Фармалізм, гульня ў словы – шырокім чытацкім масам гэта незразумела і непатрэбна,” – чую я голас з не зусім далёкага мінулага. У тым мінулым умелі ярлыкаваць усіх, хто з таптанай сцежкі збочваў на цалік, адрываўся ад масавага чытача. Але яшчэ Цыцэрон гаварыў: “Я сваіх чытачоў не лічу, я іх узважаю”. То бок, не колькасць чытачоў мае значэнне, а іх вага. Хай бы ж прыслухаліся да мысляра ўсе тыя, хто шматтысячны наклад сваіх кніжак звык лічыць пропускам у вечнасць. Не адзін вялікі бор застаўся б падпіраць неба і шумець на радасць нашчадкамі!

Рыгор Крушына аб’ездзіў паўсвету, пабываў у дзесятках краінаў. Вывучыў ангельскую, нямецкую, іспанскую, польскую, расейскую мовы. Стаў першым беларускім пісьменнікам – сябрам Міжнароднага ПЭН-клуба. Прыканцы жыцця купіў сабе невялікую кватэру на цёплым узбярэжжы – марскі клімат раілі лекары. Слухаў дыханне акіяна, успамінаў, думаў, марыў...

Пражыў прыгожае жыццё. Зведаў сапраўднае каханне. (Паводле падлікаў Л. Юрэвіча, у адным толькі зборніку “Выбраныя творы” словы *каханне, любоў* і вытворныя ад іх ужытыя 142 разы!) Пабачыў архітэктурныя дзівосы свету. Перажыў сотні хвілінаў сапраўднага натхнення – добраахвотным палоннікам у храме бога Апалона служыў красе, маліўся хараству. Несла ад берага да берага – намацваў дно, пускаў карані, як непераборлівы, жыццялюбны чылім. Даймала настальгія – ратаваўся ў гатычных замках санетаў, радаваўся шматкроць паўгоранаму ў люстэрках трыялетаў свету, хаваўся ад будняў у бэзавую наквець мэтафараў.

Ды – *festinat decurrere verox flosculus vitae*. Хутка асыпаецца недаўтавечная кветка жыцця.

Рыгор Крушына памёр 27 сакавіка 1979 года пад Вашынгтонам у штаце Вірджынія. Апошнія гады хварэў, але і ў шпіталі пісаў, спяшаўся завершыць кнігу “Рэквіем”. Жыў з моцартаўскім светлым светаадчуваннем і адысці хацеў па-моцартаўску.

Адпявалі паэта ў беларускай аўтакефальнай царкве Жыровіцкай Божай Маці ў Іст-Брансвіку (штат Нью-Джэрзі). Падчас пахавання на беларускіх могілках гучала “Кантата самотных”. У труну разам з абразком сын Ігар паклаў дарагую для бацькі кнігу – “Сны і мары”. Пазней усталяваў на магіле помнік з традыцыйнай Пагоняй, на жалобным мармуры якога золатам рассыпаныя вершы, ажно чатыры. Можна быць, гэта самы паэтычны надмагільны помнік у свеце.

Да нядаўняга часу кнігі Рыгора Крушыны траплялі на радзіму выпадкова, у карабах сучасных кніганошаў. Колькі іх небам ці морам даляцела-даплыло да Беларусі, асела ў кнігазборах – прыватных і грамадскіх? Мабыць, няшмат.

Кнігі паэта зналіся з друкарскім станком Гутэнберга, прыйшоў час ім пазнаёміцца і з варштатам Скарыны.

Рыгор Крушына, хоць і запознена, вяртаецца дамоў з ваколсветных падарожжаў. На грэцкім Акропалі і ў акіянскай бязмежы мроіўся яму беларускі краявід. З пакручастай дарогай, з жаўруком у паднябессі, які песняй спыняе пабаявішча.

КАМУНІКАТ.ORG